

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta

Sociálně – politická situace v éře prvorepublikového Československa
Bakalářská práce

Vedoucí práce:
Mgr. Hana Francová

Autor:
Ladislav Holý

1. května 2011

Sociálně - politická situace v éře prvorepublikového Československa

Má bakalářská práce se zabývá sociálně – politickou situací v období prvorepublikového Československa. Hlavním cílem práce bylo zmapovat sociálně politická opatření v období hospodářské krize 30. let 20. století a současně dílčím cílem bylo zjistit státní intervence v rámci politiky zaměstnanosti v letech 1918 - 1938. Cíl mé práce byl naplněn pomocí kvalitativního šetření z odborných publikací, přičemž při sběru dat byla použita metoda obsahové analýzy dokumentů a sekundárních analýz.

V teoretické části jsou popsány zejména sociální problémy rozpadajícího se Rakouska – Uherska, které měly důležitou a rovněž i přímou souvislost se vznikem Československa. V této kapitole jsem proto popsal zákony, které bylo nutné přijmout při ustavení nové republiky a rovněž zákony sociální (např. založení Ministerstva sociální péče, zákon o osmihodinové pracovní době, zákon o závodních výborech). Současně byla nastíněna i celková hospodářská situace v zemi, která jde ruku v ruce nejen s vývojem politickým, ale i zejména s vývojem sociálním.

V další části „zlatá léta Československa“ jsem popsal dosud nejzářivější léta prvorepublikové éry, v této době se naše země nejvíce rozvíjela, nejen po stránce hospodářské, ale zejména po stránce sociální (schvalování nových sociálních zákonů). Během této doby byly uzákoněny velmi důležité sociální zákony, které daly základ budoucímu komplexnímu sociálnímu zabezpečení občanů. Jedná se např. zákon o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, a tím zavedený prvopočátek invalidních a starobních důchodů, dále vznik životního pojištění, zákon, kterým se zaváděl vznik dovolené nebo ratifikace mezinárodních smluv v oblasti nezaměstnanosti a nemocenského pojištění.

V praktické části je uveden popis sociálně – politických opatření, která měla zlepšit situaci v zemi, zejména v oblasti sociální (např. udržet pracovní místa a tím co nejnižší nezaměstnanost, vytvořit kanceláře pro nezaměstnané nebo zavedení podpory v nezaměstnanosti). Jsou zde nastíněny státní intervence, které se projevovaly ve formě zákonů, nařízení a organizačních opatření.

Práce je zakončena diskuzí nad těmito státními zásahy, sociálními zákony či opatřeními, které Československo v tomto meziválečném období provedlo.

Sociopolitical situation in the first republic of Czechoslovakia era

This bachelor thesis deals with the social-political situation in the first Czechoslovak Republic. The main aims of this work are to chart the social- economical precautions in the economic crisis in the thirties of Twentieth Century. The next view is the state intervention within the frame of employment policy in 1918-1938. The work has been done on the basis of qualitative analysis based on the special literature sources with the help of content analysis method together with secondary analyses. In the theoretical part of the work are shown especially social problems of Austria-Hungary. These problems were directly connected with the foundation of Czechoslovakia. In this chapter I have described the laws unnecessary for the foundation of new republic and also social laws (e.g. Ministry of Social services' foundation, laws concerning working hours and works committee). The whole economic situation together with political and social development have been outlined. In the next part of the work named "Golden years of Czechoslovakia" brilliant years in first Republic era have been described. Our country made a great progress in the economical and social areas. In this time very important social laws were legalized, for example the law of health, disability and old-age insurance. It was the initiation of disability and old-age pension, later the foundation of life insurance, vacation law or ratification of international contracts in the area of unemployment and health insurance. In practical part of this thesis the list of social-political precautions have been drawn up. These precautions should have improved the situation in the country, especially in social areas (prevention of unemployment, to create the offices for surplus labour and foundation of financial support for unemployed). The next part of the work contains state interventions in the form of laws, regulations and organization precautions. The final part of the thesis contains conclusions, including the analyses of state interventions and social laws made in interwar period in Czechoslovakia.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum 1.5.2011

Podpis studenta

Poděkování

Chtěl bych tímto velmi poděkovat vedoucímu bakalářské práce Mgr. Haně Francové za odborné vedení, cenné rady a spolupráci při psaní této práce.

Obsah

Úvod.....	9
1. Současný stav.....	11
1.1 Vznik republiky.....	11
1.1.1 První dny republiky.....	11
1.1.2 Národní výbor, recepční zákon a zákon o prozatímní ústavě	13
1.2 Monarchie před vznikem republiky.....	15
1.2.1 Průmyslová revoluce a její následky.....	15
1.2.2 Rakouská sociální správa.....	18
1.3 Československo a jeho první roky existence.....	21
1.3.1 Nové zákony a první volby.....	21
1.3.2 Poválečná hospodářská krize.....	23
1.3.3 Sociální politika nového státu.....	27
1.4 Zlatá éra Československa.....	27
1.4.1 Rozkvět republiky.....	27
1.4.2 Politický systém.....	29
1.4.3 Sčítání a poměrný přírůstek obyvatelstva.....	31
1.4.4 Repatriační a vystěhovalecká politika.....	32
1.4.5 Vzdělávací politika.....	33
1.5 Hospodářská krize 30. let.....	34
1.5.1 Vznik světové hospodářské krize a její šíření.....	34
1.5.2 Krize v Československu.....	36
2. Cíle práce.....	39
3. Metodika.....	40
3.1 Použitá metoda.....	40
3.2 Kvalitativní výzkum, jeho vlastnosti, přednosti a nevýhody.....	40
3.2.1 Co je kvalitativní výzkum.....	40
4. Výsledky.....	42

4.1	Poválečné sociální změny a první zákony	42
4.1.1	<i>Zákon o zřízení Ministerstva sociální péče</i>	42
4.1.2	<i>Poválečný boj s nezaměstnaností</i>	44
4.1.3	<i>Mzdová oblast</i>	45
4.1.4	<i>Založení a působnost Československého červeného kříže (ČČK)</i>	46
4.1.5	<i>Analýza klíčových faktorů ovlivňujících státní intervence do sociální oblasti bezprostředně po skončení 1. světové války</i>	47
4.1.6	<i>Sumarizace významných sociálně-politických opatření včetně opatření v oblasti zaměstnanosti po skončení 1. světové války</i>	47
4.2	Sociálně – politické změny ve dvacátých letech	48
4.2.1	<i>Vznik sociálního pojištění a Ústřední sociální pojišťovny</i>	48
4.2.2	<i>Zákon o dovolené a Živnostenská inspekce</i>	50
4.2.3	<i>Ochrana nájemníků</i>	50
4.2.4	<i>Analýza klíčových faktorů ovlivňujících státní intervence do sociální oblasti ve 20. letech 20. století</i>	52
4.2.5	<i>Sumarizace sociálně – politických opatření včetně státních intervencí do oblasti zaměstnanosti ve 20. letech 20. století</i>	52
4.3	Státní zásahy v době hospodářské krize	53
4.3.1	<i>Sociální dopady a vládní opatření proti nezaměstnanosti</i>	53
4.3.2	<i>Protikrizová opatření vlády</i>	55
4.3.3	<i>Státní zásahy v sociální oblasti</i>	57
4.3.4	<i>Analýza klíčových faktorů ovlivňujících státní intervence do sociální oblasti v době hospodářské krize (30. léta 20. století)</i>	59
4.3.5	<i>Sumarizace sociálně-politických opatření včetně intervencí do politiky zaměstnanosti v době hospodářské krize</i>	59
5.	Diskuze	61
6.	Závěr	67
7.	Seznam použitých zdrojů	69
8.	Klíčová slova	72
9.	Přílohy	73

Úvod

Hlavním důvodem napsání této bakalářské práce s názvem Sociálně-politická situace v éře prvorepublikového Československa je můj osobní a rovněž dlouhodobý zájem o historii a zejména pak o historii Československa. Dalším důležitým faktorem či impulsem bylo pro mě, nedostatečné povědomí veřejnosti o vzniku a historii vlastního státu. Dnešní, hlavně, mladá generace má velmi malé znalosti o vzniku a vývoji České republiky (či Československa, které bylo historickým předchůdcem našeho současného státu), a to i přesto, že by to měly být základní vědomosti každého občana naší země zejm. v dnešní době, kdy je naše země součástí velké evropské integrace v podobě Evropské unie a transatlantické integrace v podobě Severoatlantické aliance. Jde o dobu, kdy mnoho občanů i politických představitelů ČR poukazuje na to, že díky těmto integracím by mohl zaniknout nejen zájem o historii a vývoj naší země, ale mohl by rovněž zaniknout i tzv. duch samostatnosti, hrdosti a věrnosti vůči naší vlasti.

Vznik Československa v roce 1918 (a vznik dalších “nových“ evropských států po 1. světové válce) byl jednou z největších politických a územních změn ve 20. století, která ovlivnila budoucnost Evropy na několik dalších desetiletí (můžeme říci až do dnešních dnů), a to ať v dobrém či špatném významu. Vznikem Československa se totiž splnil sen miliónů českých a slovenských občanů o samostatném státu, o vlastní budoucnosti, o které si budeme rozhodovat sami a ne v područí cizího národa, jak jsme na to byli po staletí zvyklí. Rozpadem Rakouska-Uherska se český a slovenský národ po více jak 300 letech stal samostatným v podobě Československé republiky. Den kdy se tak stalo, by si každý občan měl neustále připomínat, bylo to dne 28. října 1918.

Cílem této bakalářské práce tedy je snažit se přiblížit politický a sociální vývoj prvorepublikového Československa, jeho počáteční problémy, nejen v oblasti sociální, ale i v oblasti politické a na to navazující oblast ekonomickou, zejména pak v období velké hospodářské krize. Do vývoje Československé republiky totiž zasáhly hned dvě hospodářské krize. Krize poválečná (po 1. světové válce) a zatím největší světová hospodářská krize v historii, kterou odstartoval tzv. černý pátek 25. října 1929. Tato světová hospodářská krize trvala skoro celé období 30. let a zanechala na celém světě,

včetně Československa nesmazatelné šrámy.

V teoretické části práce je krátce zaznamenán vznik Československa a jeho okolnosti, dále pak vnitřní situace a poměry před rozpadem Rakouska-Uherska. Součástí toho je též popis politické a zejména sociální situace.

V praktické části bakalářské práce jsou popsány obě hospodářské krize, které Československo zasáhly a zmapována sociálně-politická opatření, která naše země prováděla na zmírnění následků těchto krizí. Pro naplnění cílů této práce byla použita metoda kvalitativního šetření, přičemž při sběru dat byla použita metoda obsahové analýzy dokumentů. Byly použity odborné publikace s tematikou prvorepublikového Československa.

1. Současný stav

1.1 Vznik republiky

1.1.1 První dny republiky

„Lide československý! Tvůj odvěký sen se stal skutkem. Stát československý vstoupil dnešního dne v řadu samostatných, svobodných, kulturních států světa. Národní výbor, nadaný důvěrou veškerého lidu československého, přejal jako jediný a oprávněný a odpovědný činitel do svých rukou správu svého státu. Lide československý! Vše co podnikáš, podnikáš od tohoto okamžiku jako nový svobodný člen velké rodiny samostatných svobodných národů (4)“.

Těmito slovy začínalo svolání, kterým večer dne 28. října Národní výbor doprovodil svůj první zákon o zřízení samostatného československého státu (zákon č. 11/1918 Sb.). Jeho přijetím se stal Národní výbor československý zároveň nejvyšším zákonodárným sborem nového státu.

Ráno dne 28. října 1918, vstávala Praha a s ní společně celé Čechy do pondělního slunného rána a nikdo nemohl vědět, že tento den bude první svobodný a samostatný pro celý český národ. Již během dopoledne převzal agrárník Antonín Švehla a sociální demokrat František Soukup Válečný obilní ústav, aby se zásobování obyvatelstva dostalo pod kontrolu Národního výboru. Zhruba ve stejnou dobu do Prahy dorazila nota rakouského ministra zahraničí Gyuly Andrásyho (ten byl v úřadu teprve čtyři dny) o tom, že mocnářství přijímá nabídnuté podmínky a hodlá jednat o míru. Ovšem lid si tuto notu vyložil mylně a považoval ji za jasnou kapitulaci rakouského mocnářství. To bylo pro obyčejný lid impulsem, aby táhl Prahou od úřadu k úřadu a strhával výsostná označení mocnářství (8). Téhož dne odpoledne byla na Václavském náměstí oficiálně vyhlášena nezávislost země. O den později dopoledne, tedy 29. října 1918, byla na Pražském hradě vztyčena česká vlajka a jeho ochranu převzali Sokolové.

Na Slovensku se snažila politická reprezentace pomocí tzv. Martinské deklarace přihlásit ke svému právu na sebeurčení slovenského národa a vymanit se z područí Uherska. V Turčanském Sv. Martině se proto sešlo na 200 slovenských politických

představitelů a ustavili Slovenskou národní radu, v jejímž čele stál Matúš Dula (předseda Slovenské národní strany) a deklarací vyhlásila pro slovenský národ právo na sebeurčení a nezávislost (15). Formulace o československé národní jednotě vyjadřovala v deklaraci myšlenku společného československého státu. Oficiálně také zrušila spojení Slováků s Uherskem.

Třetí částí nové republiky se stala Podkarpatská Rus. Ta se připojila k Československu na základě dohod, které ve Spojených státech uzavřel T. G. Masaryk s rusínskými emigranty (usnesením americké Národní rady uhro-rusínské a jejím předsedou H. Žatkovičem). V květnu 1919 se tři rusínské národní rady spojily a vytvořily Ústřední národní radu, ta se poté vyslovila pro spojení s Československem. Důležitý souhlas musely dát rovněž vítězné velmoci, které nakonec souhlasily s předáním katastrofálně zaostalé Podkarpatské Rusi (dnešní Zakarpatské Ukrajiny) jako autonomní území pod správu Československa (20). Československo muselo zavést na Podkarpatské Rusi tzv. Diktátorské pravomoci a od roku 1920 ji vedl guvernér H. Žatkovič (nicméně jeho postavení v zemi bylo plně závislé na československé vládě).

Z důvodu nespokojenosti se vznikem samostatného Československa vyhlásila německá menšina na severu Čech provincii Německé Čechy (Deutschböhmen) se sídlem v Liberci, Sudetsko (Sudetenland) a na jihu byly vytvořeny Šumavská župa (Böhmerwald) a Německá jižní Morava (Deutschsudmähren). Cílem těchto provincií, s německy mluvící většinou, bylo se v budoucnu připojit k Rakousku nebo Německu, popřípadě vytvořit společný stát Velké Německo (17). Takovýto postup si ovšem nově vzniklá republika nemohla nechat líbit a jednala s předáky těchto provincií o začlenění do nově vzniklého státu, ovšem neúspěšně. Češi nabízeli pod podmínkou zapojení se do československého státu, spolupráci a místa v nejvyšším zákonodárném sboru, ovšem opět neúspěšně. Vojenské obsazení odbojných německých provincií, stejně jako ostré zákroky proti demonstracím, které byly vedeny a řízeny německými nacionalisty, aby poškodily a zpochybnilly pravomoci nové republiky, byly vynuceny okolnostmi a staly se nutným sebeobraným opatřením (26). Tento zásah definitivně ukončil na dvě desetiletí spory o pohraniční území a s definitivní platností připojí toto území k republice. Stalo se tak při podpisu mírové smlouvy ve Versailles a St. - Germain.

1. 1. 2 Národní výbor, recepční zákon a zákon o prozatímní ústavě

Právo československého národa na samostatnost a Národní radu jako orgán nejvyšší moci uznaly všechny hlavní spojenecké mocnosti (USA, Francie, V. Británie, Itálie a Japonsko) již v průběhu léta roku 1918. Ve stejné době se dohodli politici v Praze, že musí založit nový politický orgán a jeho organizace se ujal Antonín Švehla s pomocí Přemysla Šámala. Tímto způsobem došlo, dne 13. července 1918, ke vzniku Národního výboru. Jeho předsedou se stal Karel Kramář, místopředsedou Antonín Švehla a Václav Klobučník, jednatelem František Soukup. Program výboru odpovídal představám Národní rady, která působila v Paříži **(18)**.

První úkol, který na politickou elitu nového státu čekal, bylo především zajistit bezproblémový a hlavně plynulý chod veřejné správy, která byla stále sestavena z úředníků staré monarchie. Proto byl po vzniku státu veřejně vyhlášen zákon č. 11/1918 Sb., o zřízení samostatného státu československého. Zákon byl vydán Národním výborem československým (který se stal prvotním vykonavatelem svrchovanosti) jako první zákon nové republiky. Zákonem byl prozatímně recipován starý Rakousko-Uherský právní řád, což znamenalo, že veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti a všechny úřady samosprávné, státní a župní, ústavy, zemské, okresní a zejména obecní jsou podřízeny Národnímu výboru a prozatím úřadují a jednají dle dosavadních platných zákonů a nařízení (tzv. zákon recepční). Paradoxem ovšem bylo, že některé zákony, hlavně z hlediska obsahu, nebylo možno provádět, jelikož nebyly v souladu se vznikem nové republiky. Nově vytvořená republika musela nutně také převzít celý státní aparát rakouské monarchie i s úřednictvem. To se stalo jen pod podmínkou, že úředníci monarchie složili slib věrnosti nové republice. Odlišná byla situace na Slovensku, kde drtivá většina úřednictva byla maďarského původu a odmítala složit slib věrnosti, proto československá vláda začala na Slovensko a Podkarpatskou Rus posílat české úředníky, kteří přebírali úřady od těch maďarských **(15)**.

Jedním z nejdůležitějších dnů po vzniku republiky se stal 13. listopad 1918. Ten den

byl vydán zákon č. 37/1918 Sb., o prozatímní ústavě. V zákoně byl zakotven vznik vlády, národního shromáždění a prezidenta republiky. Tento den rovněž vznikla první ústava nové republiky a bylo rozhodnuto, že vláda vzejde hlavně z předsednictva Národního výboru a bude mít 17 členů. Tato vláda byla ovšem koncipována jako orgán Prozatímního národního shromáždění a byla slavnostně schválena 14. listopadu 1918. Národní výbor a na jeho základě vytvořené Národní shromáždění se konstitovalo z delegací politických stran a jejich zastoupení bylo stanoveno podle výsledků, které dosáhly české politické strany ve volbách do Říšské rady v roce 1911. Národní shromáždění (nazývalo se také jinak Revoluční národní shromáždění) mělo mít 256 členů. To mělo vykonávat nejen moc zákonodárnou, ale po určitou dobu i dozor nad mocí výkonnou. Dále bylo prozatímní ústavou rozhodnuto, že v čele státu stane prezident, kterého bude volit Národní shromáždění. Prvním prezidentem republiky byl ještě za svého působení v zahraničí zvolen Tomáš G. Masaryk, a to aklamací (potleskem a zvoláním). Prezidentský slib složil až po návratu z emigrace 21. prosince 1918 (2).

První vzniklá vláda byla vláda tzv. všenárodní koalice, protože do ní vstoupily české politické strany a slovenští političtí představitelé. Předsedou vlády se stal Karel Kramář, který byl rovněž předsedou Národní demokracie. Nejsilnější stranou se stala Československá strana agrární, která byla po celou dobu první republiky stranou vládní a nechyběla v žádné sestavené vládě, jež se opírala o důvěru parlamentu. Dalšími stranami ve vládě byly Strana státoprávně demokratická, Národní demokracie, Sociální demokracie, Československá strana lidová a Československá strana socialistická (3).

„Právní řád předmnichovské republiky byl založen v podstatě na principu občanské svobody, tj. podle zásady, že občanu je dovoleno vůči státu vše, co není zakázáno, a naopak, stát a stejně tak občan na druhém občanovi může požadovat jenom to, co je zákonem dovoleno. Československá republika jako moderní stát uplatnila dělbu moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní. Přímo na správě státu a občanů se úřady dělily na tři hlavní skupiny: politické (včetně vojenských a bezpečnostních), soudní a finanční (1)“.

1. 2 Monarchie před vznikem republiky

1. 2. 1 Průmyslová revoluce a její následky

V druhé polovině 19. století se v Rakousku, stejně jako v ostatních zemích Evropy, šířila průmyslová revoluce a ruku v ruce s ní i revoluce sociální. Celý tento region, včetně Čech, se měnil a neměnila se pouze skladba měst a nové vrstvení obyvatelstva, ale docházelo ke změnám v celé společnosti, a to k takovým, které byly dříve zcela nemyslitelné. Za počátek tohoto prudkého civilizačního růstu můžeme označit 60. léta 19. století. Období, které tomuto růstu předcházelo, působí ve srovnání s ním jako stagnace. Česká národní společnost držela s tímto rozvojem ve střední Evropě krok a od 80. let 19. století dokonce patřila mezi ty úspěšnější. Bylo jisté, že Češi se stali moderním národem schopným stavět se na roveň ostatním národům Evropy, a to po všech stránkách **(11)**.

V Rakousku, v tomto období, nastal obrovský růst dělnictva a jeho koncentrace ve velkých továrnách (v r. 1880 – v jedné továrně 31 dělníků, v r. 1902 – 102 dělníků, v r. 1912 – 130 dělníků). Tento růst změnil vnitřní skladbu dělnictva z řemeslné na průmyslovou. Tím jak rostl moderní průmysl (hutnický, chemický, strojírenský, kovoobráběcí, stavební) odcházel pomalu do pozadí průmysl tradiční (textilní, sklářský). Díky rostoucímu počtu dělnictva začaly vznikat zemské a říšské odborové svazy dělnictva, které vznikly z malých, do té doby ne až tak významných, odborových spolků. Jejich zvětšující se význam donutil stát, aby výrazněji zasahoval do sporů při řešení sociálních konfliktů mezi dělníky a podnikateli. Jelikož pracovní trh byl již ve velkých městech vyčerpán, začaly podniky zaměstnávat i dělníky ze vzdálenějších měst a tím byly nuceny zajišťovat dělníkům nezbytné podmínky pro práci. Začala výstavba bytů, ubytoven, dělnických domků a také sociální vybavení podniků jako byly jídelny, lékařská závodní péče, útulky pro děti, systém vlastních prodejen. **(5)**.

Proces urbanizace, tj. odchod obyvatelstva do měst a jejich růst, má své kořeny již v době počínající průmyslové revoluce, ale výrazněji se projevil až v době tzv. druhé průmyslové revoluce. Migraci z venkova do měst ukazuje tabulka 1, ze které vyplývá, že „poměšťování“ obyvatel Českých zemí dosahovalo v období od roku 1880 do roku

1910 zhruba vždy 2,4 % za desetiletí, zatímco v letech 1911 – 1920 nastalo výrazné zpomalení a „poměšťování“ rostlo pouze o 1,05 %. Je zde vidět zejména působení války a poválečné bídy, kdy se na venkově dalo lépe a snáze přežít než ve městech (11).

Tab. 1: Migrace z venkova Českých zemí do měst (1880 - 1921)

rok	absolutně		v procentech	
	města	venkov	města	venkov
1880	3 079 425	5 142 588	37,45	62,55
1910	4 566 772	5 560 994	44,67	55,33
1921	4 576 778	5 432 809	45,72	54,28

Zdroj: (11)

Zvlášť české země byly vždy důležitou součástí monarchie, a to nejen pro svoji vysokou hustotu obyvatelstva a fungující dopravní síť, ale i pro velké nerostné bohatství a dovednost lidí. Pro rozvoj průmyslu bylo velmi důležité nerostné bohatství. V Čechách nacházely velké zásoby černého uhlí, které bylo hlavním energetickým zdrojem té doby. Byl zde rozvoj dalšího průmyslu, a to zejména chemického, strojírenského, kovoobráběcího a chemického. V zemi byly rovněž jedny z největších podniků té doby, především strojírenská a zbrojařská společnost Škoda z Plzně, ČKD v Praze, Zbrojovka Brno, Baťa ve Zlíně, uhelné doly a hutě na Ostravsku a chemický průmysl na severu Čech (5).

Slovensko nebylo tak rozvinuté jako české země, ale i jej zasáhla průmyslová revoluce ve všech jejích aspektech. Důležitý byl rovněž počátek 20. století, který pro Slovensko znamenal velkou změnu ve struktuře hospodářství a rovněž v jeho sociální oblasti. Slovensko patřilo, spolu s Budapeští, k nejprůmyslovějším a současně nejrozvinutějším oblastem Uherska. Důležitým faktorem se stal rozvoj železnice a její napojení na železniční síť monarchie. Rozvíjela se zde tradiční odvětví jako železářství, textilní, sklářský, papírenský a dřevařský průmysl. Na druhé straně se zde, díky maďarské správě, objevovaly velké diskriminační tlaky na nemaďarské obyvatelstvo. Díky velkému přirozenému přírůstku slovenského obyvatelstva se zde zvyšoval nedostatek půdy. Velká bída, hlavně v chudých krajích Slovenska, vyháněla

obyvatelstvo z jeho domovů. Masovým jevem se stalo vystěhovalectví do Spojených států a Kanady. V období těchto změn se také začala měnit sociální struktura slovenského obyvatelstva. Vytvořila se početná vrstva průmyslového dělnictva a stoupl počet obyvatel ve městech. Vedoucí vrstvou ve společnosti zůstávala inteligence a střední městská vrstva jako byli podnikatelé, obchodníci a řemeslníci **(14)**.

Podkarpatská Rus, která byla jako Slovensko v době monarchie pod maďarskou správou a byla rovněž tvrdě maďarizována, byla i v době průmyslové revoluce stále velmi zaostalá. Ani v době velkého rozmachu průmyslu se zde žádné velké hospodářské ani sociální změny, oproti českým zemím, neudály. Za zmínku snad stojí pouze stavba železnice a připojení regionu na železniční síť monarchie a rozvoj výroby stavebních materiálů (zejména železničních pražců, cihel, dřevěného nábytku a továrny na zpracování tabáku). Naopak zde stále bylo velmi zaostalé zemědělství, které trpělo zejména nedostatkem půdy, nízkými výnosy a zadlužením u lichvářů. Změnu, na Podkarpatské Rusi, se na přelomu 19. – 20. století, snažil prosadit až maďarský ekonom Edmund Egan. Prosadil plán na zvýšení zemědělské výroby prostřednictvím modernizace, rozšiřování orné půdy, vzdělávání sedláků a rovněž požadoval od státu vytvoření nového úvěrového systému. Velmi důležitý byl jeho návrh na vymícení lichvy a její tvrdé trestání **(23)**.

Velkým mezníkem ve vývoji byla 1. světová válka, která srazila monarchii na kolena, a to nejen politicky a hospodářsky, ale zejména se tak stalo v otázkách sociálních. Hospodářská situace monarchie byla již od druhého válečného roku povážlivá, jelikož monarchie na válku nebyla vůbec připravena. Rychle se vyčerpaly finanční zdroje a válka byla po zbytek let financována pomocí půjček, prodejem směnek a tisknutím nekrytých bankovek. Velká část mužské populace byla odvedena na frontu a na její místa nastupovali muži starších ročníků, ženy a dokonce i děti **(35)**. Zejména během druhé poloviny roku 1918 propukaly dělnické stávky, a to především kvůli nedostatku základních potravin a surovin pro výrobu. Výsledkem bylo zastavení výroby a začínající růst nezaměstnanosti. Veškeré zásobování obyvatelstva vázlo, zvláště potravinový trh ve vnitrozemí, který úplně zkolaboval. Politický rozklad země působil i na armádu, rostl počet dezertérů a přeběhlíků a rovněž vojenských vzpour.

Tato moderní válka se svými ohromnými nároky na mobilizaci ekonomického potenciálu skončila absolutním centrálním řízením ekonomiky. Stát rozdělával zdroje, nahrazoval normální pracovní trh pracovní povinností, kontroloval ceny, úvěry, zahraniční obchod a další. To mělo vliv i na sociální oblast, třeba na oblast bytovou, kde nebylo možno překlenout zvyšující se nedostatek bytů, který koncem války dosáhl netušených rozměrů. Válka rovněž zbavila dělnictvo, i těch málo práv, které si vydobylo v předchozích desetiletích. Činnost odborových organizací byla omezena nařízeními vojenské a státní správy a také pracovní poměr byl upraven podle rozkazů vojenských a státních úřadů. Místo právního stavu ochrany dělnictva, nastoupil vojenský diktát (5).

Závěrečné měsíce války a začátek poválečné doby provázela pandemie tzv. španělské chřipky. Situace obyvatelstva byla katastrofální a k tomu se přidala i masivní a prudce rostoucí nezaměstnanost, kterou přivodil konec válečných objednávek. Největší problém pro obyčejné lidi ovšem představovala bída, nedostatek potravin a prudký růst cen na jedné straně a pomalý růst mezd na straně druhé. Vzhledem k nedostatečným přidělům se děsivě rozrůstala lichva s potravinami (tzv. keřasení), která se přenesla i do prvních poválečných měsíců (11).

1. 2. 2 Rakouská sociální správa

Sociální zabezpečení obyvatel se rozvíjelo velmi pomalu a postupně, od poskytování doživotních penzí vybraným důstojníkům císařské armády a státním úředníkům podle zvláštního rozhodnutí císaře, až ke stanovení jistých pravidel pro přiznání penzí státním zaměstnancům. Od té doby počet zákonů, které stanovily podmínky přiznávání penzí a různých „sociálních“ dávek rostl, stejně jako počet jejich příjemců. Jednalo se o soudce, učitele, zaměstnance drah a pošt. Poté se jim začaly vyplácet i dávky v nemoci a invaliditě. V případě jejich úmrtí měli příbuzní, kteří byli závislí na jejich příjmu, nárok na důchod pro pozůstalé. Pro Rakousko-Uhersko se stalo vzorem sociálního zabezpečení Německa, které v té době bylo vedeno kancléřem Otto von Bismarckem (1815-1898) (24).

Jedním z prvních sociálních opatření bylo v monarchii uzákonění Občanského zákona (v roce 1811). Byla to první zákonná norma, která upravovala právní postavení

dítěte v rodině a jeho nárok na výchovu, výživu a ochranu soudem. Dalším v řadě byl Školský zákon (r. 1869) upravující zřizování ústavů pro děti „zanedbané a zpustlé“. Rychle rostoucím problémem, nejen v monarchii, ale také v celé Evropě byli bezdomovci, proto byl uzákoněn tzv. chudinský zákon, který stanovil, že bezdomovcům poskytuje chudinskou pomoc jeho domovská obec (tedy obec, z které bezdomovec pochází). Chudinskou správu mělo na starosti ministerstvo vnitra, které rovněž vykonávalo dozor nad polepšovnicemi, dobročinnými a humanitárními ústavy (5).

Díky rozvoji hospodářství, zejména průmyslu, nastal odliv obyvatelstva z venkova do měst za prací a za „lepší budoucností“. Rychle se rozvíjející průmyslové odvětví potřebovalo odborné dělníky zejména pro strojírenský, hutnický, kovoobráběcí a chemický průmysl. Začalo tedy docházet k přelidnění měst a k prvním sociálním problémům, na které města nebyla připravena. Největší skupinu obyvatel těchto měst představovali dělníci továren, pro které nebyly ve městech zajištěny ani základní podmínky pro slušný život. Chyběly zejména byty, ubytovny či domky a začaly vznikat tzv. chudinské čtvrti. Velkým problémem bylo rovněž vyřazování dělníků z výroby pro nemoci a invaliditu (5).

Až pod tlakem těchto problémů bylo v Rakousku zaváděno povinné sociální pojištění. V té době byl předsedou rakousko-uherské vlády JUDr. Eduard hrabě von Taaffe, proto bývají tyto zákony označovány jako Taafeho reformy. V rámci těchto reforem byl přijat v roce 1888 zákon o úrazovém pojištění dělníků (zákon č. 1/1888 ř. z.), který se vztahoval na dělníky v továrnách, hutích, dolech, lomech, loděnicích a stavbách (úrazové pojištění bylo určeno jen pracujícím na rizikových pracovištích). Po tomto zákonu přišel ještě zákon o nemocenském pojištění dělníků (zákon č. 33/1888 ř. z.), kterým se rozšířil okruh pojištěnců i na dělníky (vztahovalo se téměř na všechny dělnické profese, byly zde ovšem i výjimky) a úředníky, kteří spadali pod živnostenský řád a v roce 1889 zákon o bratrských pokladnách (č. 127/1889 ř. z.), tím byl položen základ pro vznik hornického pojištění. Nemocenské pojištění se stalo pojištěním obligatorním, tzn., že pojistné platili jak pojištěnci, tak i zaměstnavatelé. Zavedení povinného sociálního pojištění bylo klíčovým okamžikem, jelikož v době prudkého industriálního vývoje se ukázalo, že dobrovolné pojištění (dosud fungovalo na

dobrovolném principu) není vhodným řešením **(10)**. Pro přípravu všech těchto zmiňovaných zákonů byl roku 1882 vytvořen v poslanecké sněmovně vídeňské říšské rady 36členný výbor, který spolupracoval i s mimoparlamentními komisemi, zejména na pojišťovacích zákonech (mimo jiné i zákony o živnostenské inspekci z roku 1883, o desetihodinové pracovní době v hornictví z roku 1884 atd.) **(9)**.

Na Slovensku, které spadalo pod Uhersko, se sociálně politická opatření prováděla pomaleji než v Čechách. Dělníci neměli žádné sociální zajištění, to začalo vznikat až někdy koncem 19. století a pracovní doba ve většině továren byla 16 hodin denně **(14)**. V roce 1891 bylo na Slovensku uzákoněno nemocenské pojištění a úrazové pojištění zde platilo dle článku XIX z roku 1907, o pojištění průmyslových a obchodních zaměstnanců pro případ nemoci nebo úrazu. Byla zde rovněž i tzv. pomocná pokladna pro zemědělské dělníky, což bylo úrazové pojištění dělníků v oblasti zemědělství **(5)**.

Sociální správu země vykonávalo několik ministerstev současně, jednalo se zejména o ministerstvo obchodu, ministerstvo veřejných prací a ministerstvo vnitra. Centrální orgán sociální správy se podařilo vytvořit těsně před rozpadem monarchie. Tímto orgánem, zřízeným v roce 1917, se stalo Ministerstvo sociální péče, které mělo zpočátku mnoho specifických činností, které v dnešní době patří do jiných ministerských resortů **(28)**.

Metody a nástroje sociální politiky monarchie byly Československou republikou z větší části převzaty, ale od některých bylo záhy upuštěno a naopak jiné byly dále prohlubovány. Stále větší roli v sociální politice začal mít stát a to se záhy ukázalo v prvních letech existence Československa **(34)**.

Co se týče všeobecného zdravotnictví, tak již v 19. století byl v monarchii zaveden systém tzv. obvodních lékařů a v souvislosti se zaváděním nemocenského, invalidního a úrazového pojištění se rozšiřoval i počet lékařských a vůbec veškerých zdravotních služeb. Tyto služby obdrželi pojištěnci zdarma nebo za částečnou úhradu nákladů. To platilo pro nemocniční i lázeňskou péči. Pokud ovšem nebyl občan pojištěnec, musel si lékaře i pobyt v nemocnici platit sám **(32)**.

1. 3 Československo a jeho první roky existence

1. 3. 1 Nové zákony a první volby

Nově vzniklé Československo bylo plně demokratickým státem, který vycházel z principu rovnosti práv všech jeho občanů. Ve vztahu k menšinám byla republika vázána ústavní listinou a mezinárodním právem. I přes tyto moderní znaky demokracie se musela republika bránit politickým otřesům převzetím zákonů, správního aparátu, policie, českých oddílů z řad rakouské armády a z počátku i zapojení sokolů do pořádkových služeb. Nově vzniklou armádu pak také brzy posílili vracející se legionáři ze zahraničí **(32)**.

Jeden z prvních a stěžejních zákonů (kromě ústavy) byl přijat dne 16. dubna 1919. Jednalo se o tzv. záborový zákon o pozemkové reformě. Iniciativu uchopila do ruky agrární strana a zákon stanovil výšku záboru na 150 ha půdy zemědělské nebo 250 ha půdy veškeré (zejména se jednalo o šlechtické velkostatky a církevní pozemky). Následně byl zákonem ustanoven Státní pozemkový úřad, který opět ovládla agrární strany, ten znamenal mnohem víc – provádění záboru nebo-li samotnou realizaci pozemkové reformy **(27)**. Záboru podléhalo na 4 milióny ha půdy, což bylo 28% veškeré půdy v ČSR. Díky pozemkové reformě posílil rolnický charakter československého hospodářství, jelikož v zemi byl obrovský hlad po půdě (cca 30% veškeré půdy patřilo církvi a šlechtě).

Velkým problémem pro ČSR byla měna, která byla stále propojená nejen s Uhrami, ale zvláště s Rakouskem, které se potácelo na pokraji sociální a občanské války. Proto bylo rozhodnuto (tento problém byl svěřen ministru financí Aloisi Rašínovi, představiteli Národně-demokratické strany) o měnové reformě, která spočívala ve stažení a v okolkování starých rakouských bankovek. Vše mělo proběhnout v utajení z důvodu zamezení přesunu rakouských bankovek na území nově vzniklé republiky. Díky oddělení se od rakouské měny, která se nezadržitelně řítila do obrovské inflace, se v zemi přibrzdila inflace a na ní napojený černý trh. Zřízením nové měny československé byl pověřen Bankovní úřad při Ministerstvu financí (zřízený vládním nařízením č. 119/1919), jehož vznik byl poté potvrzen zákonem č. 187/1919 Sb., ze dne 10. dubna 1919 **(11)**.

Dne 29. února 1920 byla schválena nová ústava země (zákon č. 121/1920 Sb.) a tím bylo dokončeno formování československého právního a správního systému. Nová ústava se nepřiklonila, podle očekávání ke vzoru Spojených států, ale přiklonila se k parlamentnímu vzoru Francie. Ústava měla být prostým i složitým dílem, rozdělena byla do 6 hlav (o formě a územním rozsahu státu, státním občanství, moci zákonodárné, moc vládní a výkonné, moci soudní, občanských právech a ochraně menšin národnostních, náboženských a rasových) a 134 paragrafů. Ústava ustanovila dvoukomorový parlament, jednou komorou se stala poslanecká sněmovna (300 členů a 6leté volební období) a druhou komorou senát (150 členů a 8leté období). Nová ústava rovněž nahradila prozatímní ústavu z 13. listopadu 1918 a vycházela z teorie o rozdělení trojí státní moci (zákonodárné, soudní a výkonné) **(11)**.

Dalším zákonem, který byl přijat, byl zákon č. 126/1920 Sb. o župních a okresních úřadech (nebo-li tzv. župní zákon). Ten měl být realizován do 5 let od schválení a jeho základní myšlenkou bylo odstranit dvojkolejnost státní správy. Měl rozdělit stát do 21 správních celků a de facto zrušit rozdělení státu na země. V praxi byl uplatněn pouze na Slovensku, kde bylo v roce 1923 vytvořeno 6 žup. V polovině června roku 1919 proběhly první volby do obecních zastupitelstev, podle očekávání zvítězili sociální demokraté (30 %), následovali agráři (21%) a socialisté, kteří se spojili s pokrokovou stranou (16%), další skončili lidovci a teprve za nimi národní demokracie, pro kterou výsledky skončily velkým zklamáním **(3)**.

Do poslanecké sněmovny proběhly první volby v dubnu 1920 a přivedly k volebním urnám mnohem více voličů než v dobách Předlitavska (označení Českých zemí v době monarchie). Volby se, díky válce, konaly po devíti letech a probíhaly na celém území ČSR kromě Podkarpatské Rusi, Hlučínska a Ratibořska. Poprvé totiž volební právo platilo i pro ženy a volit mohli i příslušníci bezpečnostního aparátu země (to jim bylo ovšem v rámci nepolitičnosti v r. 1927 zakázáno). Kandidovat se rozhodlo 23 politických stran a volby provázely velké agitace a soupeření. Proběhly bez incidentů a podle očekávání se nejsilnější stranou stala Československá sociálně demokratická dělnická strana (se ziskem 1 080 179 hlasů v Čechách a 510 341 hlasů na Slovensku, tam dokonce rozdrtila i Hlinkovu stranu). Na druhém místě skončila Republikánská

strana československého venkova a Domoviny a na třetím místě Německá sociální demokracie, která získala 43,5 % všech německých hlasů. President T. G. Masaryk jmenoval, dne 25. května 1920, novou vládu v čele s předsedou Vlastimilem Tusarem **(11)**.

1. 3. 2 Poválečná hospodářská krize

Rozpad Rakouska-Uherska po jeho porážce přinesl nejen velmi radikální změnu geografického a politického rázu, ale i nové uspořádání evropského regionu. Rozpadl se totiž velký hospodářský celek, který se postupně formoval několik staletí. V Rakousku a Maďarsku způsobilo rozdělení doslova šok, po kterém následovaly pocity marnosti, beznaděje a zoufalství. Mělo se za to, že celý region díky rozpadu postihne velký sociální a ekonomický kolaps, zejména v nástupnických zemích **(6)**.

Monarchie byla dříve jednotný hospodářský prostor a vznik nástupnických států, mělo pro některé z nich velmi negativní aspekty. Jednalo se zejména o ztrátu trhu a přerušení dopravního spojení. Co se ovšem týče Československa, nezdělala nová republika jen negativa. České země patřily mezi neprůmyslovější a nejrozvinutější země monarchie (zdědily podle odhadů 70 - 80 % průmyslu celé monarchie) i k nejlépe prosperujícím a mimořádně rychle se rozvíjejícím oblastem. Co se týče struktury, převažovala na našem území těžba uhlí, těžký a spotřební průmysl (cukrovarnictví, pivovarnictví, sklářství, textilní výroba). Jako příklad lze použít, že v roce 1918 zůstaly na území republiky, a to převážně v pohraničních oblastech, téměř všechny výrobní kapacity skla a porcelánu. Rovněž textilní průmysl byl koncentrován převážně v pohraniční a republika také zdělila z bývalé monarchie téměř veškerý bavlnářský průmysl a největší část zpracování vlny **(32)**.

Velké rozdíly ovšem existovaly ve stupni industrializace země, a to mezi českými zeměmi, Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. Slovensko a Podkarpatská Rus byly totiž velmi zaostalé agrární země (na Slovensku bylo zhruba 61% obyvatelstva zaměstnáno v zemědělství) **(3)**. Jeden z problémů při poválečné obnově Slovenska spočíval také v poválečných ozbrojených střetech s maďarskými revolučními vojsky. Rovněž stupeň

obnovy v průmyslové výrobě byl nižší než celostátní průměr, jelikož obnova začala déle a měla, oproti českým zemím, nižší tempo (14).

I po uplynutí prvních poválečných let Československo neustále strádalo hlavně deficitem potravin. Tato situace byla stejná v celé Evropě. Na jaře roku 1919 nedostalo obyvatelstvo v řadě oblastí země ani minimální příděly těch nezákladnějších potravin. Úroda roku 1919 byla totiž tak špatná, že dosáhla zhruba 50% předválečné úrovně a to zdaleka nestačilo ani na pokrytí základních potřeb. Nedostatek panoval i po celý rok 1920 a to hlavně na jižním Slovensku, tam bylo dokonce vyhlášeno stanné právo. Vláda prováděla nákupy potravin po celém světě pomocí úvěrů a deviz, které získala vývozem cukru. Léta 1918-1921 byla charakteristická zasahováním státu do hospodářství, zejména do zásobování (a to prostřednictvím Československého obilného ústavu a ministerstvem pro zásobování). V této době byly rovněž zrušeny potravinové lístky, což ale mělo za následek skokové zdražení potravin. V zásobování potravinami se situace zlepšila především dobrou zemědělskou úrodou v roce 1921 (11). Vyústění krize v oblasti potravin a zásobování se staly protidrahotní bouře, které později ovlivnily i oblast zákonodárství. Prvním příkladem bylo několikrát obětování politických opatření vlády ve prospěch obchodníků, což nakonec paradoxně pomohlo i sedlákům. Vláda také stanovila maximální ceny, ale věděla, že v některých případech toto nařízení nebude dodržováno a tento stav mlčky a vědomě přecházela (přesto mohl být každý obchodník odsouzen pro lichvu a záleželo vlastně jen na tom, koho si úřady náhodně vybraly) (22).

Průmysl také velmi trpěl, důvodem byl nedostatek surovin a kapitálu na nákup nových a moderních strojů. Východiskem byla orientace na nové moderní odvětví, tím pro český průmysl byla výroba lokomotiv, turbín, letadel, motorů a elektrotechniky. Velkou pomoc pro ekonomiku země znamenal zákon z 11. prosince 1919, který nařídil povinnou „nostrifikaci“ podniků, které působily na našem území. Ta nařizovala všem podnikům, které měly své ředitelství ve Vídni, změnit své filiálky na československé subjekty. Hlavním důvodem bylo, aby podniky platily daně našemu státu (32). Nostrifikace trvala zhruba 10 let a její hlavní vlna proběhla v letech 1921-1924, kdy byly nostrifikovány největší podniky. Zvláštní formou nostrifikace byly banky, kdy z filiálek vídeňských bank byly vytvořeny banky nové, československé. Neméně

významný byl přesun akcií do Československa. Banky poté začaly prorůstat do průmyslu (úvěrovaly nejen český průmysl, ale i ostatní odvětví) a zůstaly v něm po celé meziválečné období. Tato poválečná doba trvala zhruba do roku 1924, kdy pomalu začala přiházet konjunktura celého hospodářství (tabulka 2 nám ukazuje průběh poválečné krize v průmyslové výrobě ve vztahu k výsledku v roce 1913).

Tab. 2: Index československé průmyslové výroby (1913 = 100)

1919	1920	1921	1922	1923	1924
76,7	75	86	78	82	107

Zdroj: (11)

V prvních letech po vzniku republiky docházelo k velkým sociálním bojům, které byly úzce spjaty s poválečnou hospodářskou krizí. Během prvních let šlo zejména o stávky horníků, jež vypukly ohledně snížení mezd (důvodem byla konkurenceschopnost se zahraničím). Stávky se odehrávaly nejen ve falknovském (sokolovském), ale i v ostravsko-karvinském uhelném revíru. Rovněž vypukly stávky v kovoprůmyslu a naprostou prohrou skončila stávka bankovních úředníků, kteří pro svoji stávku nesehnali podporu. Tragický průběh měla stávka ve slovenských krompašských železárnách, která byla navíc přiživována agitační propagandou komunistické strany. Výsledkem byl útok dělníků na továrnu a potlačení stávky četnictvem, kdy po potlačení stávky zůstalo několik mrtvých na obou stranách. Dalším z velkých sociálních konfliktů byla v roce 1923 generální stávka horníků, kteří chtěli odvrátit snahu majitelů dolů snížit jejich mzdy o 30 % (22).

Zastavení poválečné inflace a následné pomalé zhodnocení koruny bylo signálem ke snižování mezd, kdy nejprve byly odbourávány různé příplatky a následně žádali podnikatelé o revizi mzdových partií kolektivních smluv. Posun v základních minimálních mzdách nebyl až tak veliký (zhruba šlo o 10 %), ovšem nominální mzdy byly v letech 1922 – 1924 sníženy ve skutečnosti o 20 %. Nicméně postavení dělníků v Čechách, a to platí o všech směrech, bylo mnohem lepší než na Slovensku. Všechny tyto, i ostatní aspekty té doby, se odrazily v sociálních zápasech, které jsou významnou součástí sociálních vztahů. Od roku 1921 šlo zejména o stávky, tzv. obranné (hájící

dosavadní mzdy) a nikoliv útočné (požadující zvýšení mezd), které byly povětšinou doprovázené politickými požadavky. Tabulka (č. 3) ukazuje vývoj stávkového hnutí a celková čísla zúčastněných. Jak je vidět, po roce 1920, počet stávek rapidně klesl, ovšem poté přišly na řadu stávky organizovanější, které byly většinou vedeny odborovými svazy a za podpory celých odborových centrál (11).

Tab. 3: Stávkové hnutí v Československu v letech 1920 – 1923

rok	1920	1921	1922	1923
počet stávek	590	424	263	225
počet závodů ve stávce	4 080	1 693	7 894	1 708
počet stávkujících (v tis.)	491,8	183,7	437,7	181,3
počet prostávkovaných směn	2 148,3	1 846,8	3 679,8	4 468,3

Zdroj: (11)

V této poválečné krizi docházelo k sociálním nepokojům zejména z důvodu omezování nákladů podniků, které v té době ztratily tradiční trhy a nemohly levnějším zahraničním podnikům konkurovat. Snažily se proto, až o třetinu, snižovat mzdy a část dělníků propouštět. Nejen podniky, ale i stát se snažil šetřit a všem státním úředníkům omezoval výhody, které doposud měli. Důvodem těchto opatření, zejména státu, bylo udržení deflační politiky a zabránění propuknutí nekontrolovatelné inflace jako se to stalo v některých sousedních státech.

1. 3. 3 Sociální politika nového státu

Po vzniku republiky byl rovněž jedním z hlavních úkolů stanovit sociální politiku státu a vytvořit fungující sociální správu. I přesto, že se stát začal o zdravotně a sociálně, či jinak poškozené (invalidy, opuštěné lidi apod.) skupiny obyvatel více starat, stále největší část sociálních a zdravotních činností ležela na církvích, obcích a dobročinných nestátních organizacích (5).

Bylo zcela zřejmé, že musí dojít k sociálním změnám, jelikož na vrata rodícího se

státu začaly bušit rozbouřené a někdy přímo rozrušené davy hladovějících. Nebylo to ovšem snadné, jelikož státní aparát neměl z počátku dostatečnou důvěru lidí. Sociální rozpory české společnosti byly zprvu překryty převratovým nadšením nad získanou samostatností. Většina lidí si myslela, že se národní osvobození stane i základem pro hluboké změny zejména v sociální sféře. Hlavně v německém pohraničí (listopad 1918) přerůstaly první hladové bouře do pokusů o politické převraty. Začaly se objevovat i případy (jako např. v Moravské Ostravě), kdy se neorganizované stávky změnily v dav, který napadal obchody a raboval. Národní výbor československý vyvíjel v sociálně politické oblasti až horečnou činnost, např. již několik dní po zrodu republiky vydal nařízení o změnách v závodech (podřízených dříve zákonu o válečných úkonech) a začátkem listopadu byly obstaveny velkostatky, aby se zamezilo majetkovým únikům **(4)**.

Rovněž bylo otázkou, zda se podaří v péči o zdraví překonat přežívající zdravotně policejní systém veřejného zdravotnictví bývalé monarchie, opírající se pouze o písemné zdůrazňování zákonů, vyhlášek, nařízení, který nepočítal s jakoukoliv občanskou aktivitou. Velkým problémem se stal další vývoj sociálního pojištění, včetně pojištění nemocenského, které muselo co nejrychleji a nejefektivněji reagovat na značně neuspokojivý zdravotní stav populace **(31)**. V průběhu 1. světové války a bezprostředně po ní se totiž hojně rozšířily infekční nemoci (tyf, spalničky, spála, záškrť), navíc na Slovensku a Podkarpatské Rusi se ve větší míře vyskytovaly dyzentérie, variola a trachom. Na celém území pak také šlo o epidemii tzv. španělské chřipky a specifickým jevem byla exploze pohlavních chorob **(21)**.

1. 4 Zlatá léta Československa

1. 4. 1 Rozkvět republiky

Ekonomický a sociální vývoj Československa, které bylo výhradně zemí exportní, měl mimořádný význam vývoj sousedních států v Evropě a ve světě vůbec. Zejména velký rozvoj hospodářství měl zásadní vliv na vytváření nových, do té doby zcela

nemyslitelných, sociálních opatření. Poválečná hospodářská krize totiž přešla v roce 1924 do oživení ve výrobě, zejména průmyslové, a pro hospodářskou a sociální politiku státu bylo velmi důležité, jakým způsobem se země zapojí do obnovy celé Evropy, která byla stále velmi postižena výsledkem války. Export měl pro republiku zcela mimořádný význam a byl jedním z rozhodujících faktorů úspěchu Československa v období tzv. zlaté éry. K řízení státní hospodářské politiky byl v zemi vytvořen nejvyšší orgán na úrovni vlády. Byl to Hospodářský komitét vlády, kterému předsedal ministr financí Karel Engliš. Členy byli ministři průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací, zemědělství a sociální péče. K 1. lednu 1926 bylo odděleno od ministerstva financí řízení státní měny a devizového hospodářství a byla zřízena Národní banka československá, která se stala samostatným subjektem, který řídil guvernér. Existovaly i jiné nástroje státní hospodářské politiky, např. obchodní a živnostenské komory, které byly samosprávnými organizacemi a měly svoje sekce a odborové rady, ale jejich význam ve srovnání s předválečnou dobou klesal. Liberalizace hospodářství 20. let byla již podstatně odlišná od předválečné. Do hospodářství pronikal, v jeho vlastním zájmu stát, aby mu dával pevný řád a pravidla, podporoval ho na nejslabších místech a v kritických situacích. Stát se rovněž staral o co nejvýkonnější podnikatelské prostředí, např. zákony regulující podnikání v bankovníctví, budování silnic a železnic nebo dopravní tarifní systém. Samotnému podnikání ovšem stát ponechával značnou volnost (to se změnilo až v období hospodářské krize) **(11)**.

V této době se také objevují zástupci české podnikatelské elity, kteří svoji kariéru postavili na organizaci výroby nebo na technických výzkumech či patentech. Snad neznámějším byl Tomáš Baťa muž, jenž vytvořil z dílny svého otce moderní továrnu na výrobu obuvi s rozsáhlou sítí prodejen a z malého města Zlín vytvořil moderní město s promyšlenou architektonickou koncepcí. Ve všech svých továrnách zavedl jako první moderní pásovou výrobu a zavedl prémie a podíly zaměstnanců na zisku. Tomáš Baťa byl příkladem podnikatele, který již v roce 1926 zaměstnával okolo 8 000 zaměstnanců. Roku 1924 zavedl tzv. motivační stimul, nazvaný podíl na zisku. Své zaměstnance nazýval spolupracovníky a zavedl jim osobní konta, které jim umožňovali jistou formu nezávislosti a dávala jim zároveň jistou perspektivu sociální jistoty a vzestupu.

V souvislosti s tím se Zlín začal měnit a stával se zcela rozdílným městem v porovnání s jinými městy republiky (tabulka 4 nám znázorňuje nárůst obyvatelstva v městě Zlín v letech 1919 až 1930). Velkou měrou se rovněž Tomáš Baťa zasloužil o zabezpečení svých zaměstnanců v oblasti sociální. Začal, v okolí Zlína a Otrokovic, stavět rodinné domy pro zaměstnance a staral se i o jejich zdraví (vytvořil síť závodních lékařů, staral se o ozdravné pobyty zaměstnanců, o jejich sociální problémy, zakládal školky, školy, učiliště atd.) (11).

Tab. 4: Vývoj obyvatelstva města Zlín v letech 1919 – 1930

rok	1919	1920	1925	1928	1930
počet obyvatel	4 000	4 642	8 000	16 200	22 176

Zdroj: (11)

Po překonání poválečného rozvratu a hlavně hospodářské krize z let 1921-1923 byl další vývoj až do vrcholu konjunktury v roce 1929 příznivý, i přesto, že se úplně nepodařilo vyřešit a překonat ekonomické a sociální rozdíly všech regionů země. Dalšími nevyřešenými problémy byly hlavně agrární přelidnění nebo rozsáhlé vystěhovalectví, hlavě do Spojených států. O ekonomické prosperitě svědčí hlavně růst výroby v průmyslu, v zemědělství, investiční výstavbě, technická modernizace země, a rovněž ve vzdělanosti a zahraničním obchodě. Velmi vynikajících úspěchu dosáhla země ve stabilitě měny a kurzu koruny. Tento nadějný vývoj však přerušil nástup světové hospodářské krize v říjnu 1929, která začala krachem na burze v New Yorku tzv. černý pátek) (6).

1.4.2 Politický systém

V prvorepublikovém Československu platilo všeobecné volební právo, neexistoval zde majetkový cenzus či jiné omezení, které platilo nejen pro muže, ale také pro ženy. Výjimkou byli pouze příslušníci bezpečnostních složek, kteří byli v roce 1927 tohoto práva, z důvodu tzv. nepolitičnosti, zbaveni. Poslanci a senátoři se volili přímo, ne prostřednictvím volitelů, a každý

hlas měl při volbách stejnou váhu. Volby byly přímé a jednou z hlavních zásad bylo, že byly tajné (1).

V Československu, během prvorepublikové doby, proběhly čtyřikrát volby do parlamentu (v letech 1920, 1925, 1929, 1935 a probíhaly současně do obou komor parlamentu), pětkrát volby do obecních a městských zastupitelstev, dvakrát do zemských a okresních zastupitelstev. Volební systém zde fungoval na principu tzv. poměrného zastoupení. Systém spočíval v tom, že každý volič odevzdal hlasovací lístek pro skupinu, která předložila kandidátní listinu (jednalo se o politickou stranu nebo seskupení, které bylo vytvořeno pro volby). Dle procenta získaných hlasů, získala strana poté odpovídající počet míst v parlamentu (poslanecké sněmovně a senátu). Vždy se volilo dle volebních krajů a kandidátní listiny byly tzv. vázané, což znamenalo, že jména a pořadí na kandidátních listinách se nedaly měnit. Pokud byli poslanci a senátoři zvoleni, nebylo možné je podle zákona odvolat ani tou stranou, za kterou byli zvoleni. To neplatilo pouze v případě, pokud ztratili ve straně své členství a byli odvoláni rozhodnutím volebního soudu. Každý z poslanců požíval právo immunity, což znamenalo, že nemohl být právně stíhán za výroky či hlasování v parlamentu. Systém volební a politicko-spoločenská struktura, v období první republiky, znemožňoval politickým stranám, aby jednotlivá strana získala nadpoloviční většinu a mohla vytvořit vládu pouze ze svých přívrženců. Díky tomuto systému byly strany nuceny k vytvoření vládní koalice a československým specifíkem bylo, že koalici vytvářela celá skupina politických stran. Politické strany můžeme dělit podle několika hledisek, a to podle sociální, stavovské nebo podle politické skladby jejich členů či ideologických stanovisek, programových cílů, zájmů mocenských skupin či podle národnostního nebo náboženského složení. Některé z těchto politických stran měly pouze regionální charakter nebo existovaly pouze krátký okamžik. Velký význam má v parlamentní demokracii i opozice, která byla v době první republiky nejsilnější protiváhou vládnímu seskupení. Opoziční strany ovšem nemohly výrazně zvrátit rozhodnutí koaličních vlád, jelikož stranická disciplína v parlamentních a senátorských klubech byla podpořena i zmíněným volebním soudem. Vývoj v politických stranách totiž stále postupně směřoval ke stále většímu utužování stranické kázně a k růstu stranického aparátu.

Rovněž se utužovalo spojení mezi stranickými činiteli a ekonomicky důležitými podniky. Také se upevňovala stranická disciplína při hlasování v parlamentu, poslanci museli hlasovat dle příkazu předsedy parlamentního klubu své strany a svobodně pouze výjimečně (to pouze při pokynu o volném hlasování). Politický život ovlivňovaly i různé společenské organizace a spolky, z nichž většina zastupovala zájmy určitých sociálních, národních či ideově vyhraněných skupin (např. Sokol, Čs. obec legionářská) **(1)**.

Během dvacátých let byly přijaty dva důležité zákony, a to zákon na ochranu republiky a zákon o vydání vládních jazykových nařízení. Zákon na ochranu republiky byl přijat Národním shromážděním 6. března 1923 a byl zaměřen proti krajní levici a nacionalistickým hnutím (jeho vydání značně urychlil spáchaný atentát na ministra Aloise Rašína, který byl proveden dne 5. ledna 1923). Dalším bylo vydání jazykového nařízení k jazykovému zákonu (ze dne 29. února 1920), které bylo vydáno bez konzultace s nečeskoslovenskými národními menšinami 3. února 1926 pod číslem 17/26. Toto nařízení stanovovalo úřední řeč v centrálních úřadech a místní samosprávě. Můžeme říci, že bylo rozděleno na úřední řeč tzv. vnější (dorozumívání občana s úřadem a naopak) a vnitřní (dorozumívání různých úřadů mezi sebou). Jazyková pravidla byla velmi složitým předpisem, ale nelze jim upřít snahu o zavedení přesných a pevných pravidel pro vztahy mezi národy v Českých zemích **(4)**.

1. 4. 3 Sčítání a poměrný přírůstek obyvatelstva

Během prvních let existence republiky se rovněž připravovalo první sčítání lidu, které v monarchii probíhalo vždy jednou za deset let (poslední sčítání lidu, na území českých zemí, bylo provedeno v roce 1910). Sčítání lidu mělo za úkol dát úřadům informace o počtu obyvatel, jejich sociální skladbě a povolání, úmrtnosti a počtu narozených, rodině, počtu sňatků a rozvodů, ale rovněž informace o venkovském a městském obyvatelstvu. První československé sčítání lidu bylo provedeno k 15. únoru 1921. Pokud chceme poukázat na růst nebo propad přirozeného vývoje obyvatelstva musíme sledovat údaje o počtu narozených, zemřelých i o počtu sňatků v zemi.

Porodnost v Českých zemích klesala již od 80. let 19. století, a to především v souvislosti s tím, š jak rodiny regulovaly počty žádaných dětí (rozhodovaly především ekonomické a sociální faktory). Před válkou počet narozených dětí klesal a během války se tento trend velmi prohloubil. Rok 1919 ovšem přinesl prudký vzestup, jelikož rodiny, kterým se vrátili „živitelé“, si chtěly vynahradiť válečné strádání. Poválečná léta vykázala velmi vysoký přírůstek obyvatelstva, což nám ukazuje tabulka 5 (11).

Tab. 5: Poměrný přírůstek počtu obyvatel Českých zemí (1919 – 1924)

Rok	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Přírůstek obyvatel na 1 000 obyvatel	1,2	6,8	9,6	8,4	9,7	8,1

Zdroj: (11)

1. 4. 4 Repatriační a vystěhovalecká politika

Československá republika rovněž prováděla repatriační a vystěhovaleckou politiku. Po válce prováděly repatriační politiku československé zastupitelské úřady a repatrianti se vraceli do země s vojenskými transporty. Repatriační vlna byla provázena souběžně s vlnou vystěhovalectví, a to zejména do zámořských destinací. Tuto vystěhovaleckou vlnu ještě navíc podpořila poválečná hospodářská krize. Za vystěhovalce byl podle zákona považován každý, kdo odcházel do ciziny, aby si tam hledal obživu. Zákaz pro vystěhování platil pro osoby, které podléhaly branné povinnosti, nezletilce a pro ty, kteří měli konflikt s trestním zákonem nebo měli povinnost pečovat o jiné osoby. V této době, vystěhovalectví, jednoznačně převažovalo nad přistěhovalectvím (což nejvíce platilo pro Slovensko). Ve 20. letech se počet vystěhovalců ze země pohyboval okolo 19 – 39 tisíc ročně (kromě roku 1924 kdy šlo o 54 000 osob). Ohledně vnitřní imigrace docházelo především ke stěhování z východních částí republiky do Čech, ale nechyběl zde ani opačný proud na Slovensko (jednalo se zejména o povinné stěhování českých státních úředníků na Slovensko, kde přebírali správu státních úřadů od úředníků maďarských, kteří odmítli složit přísahu nové republice (27)).

Tzv. ochrana vystěhovalců byla upravena zákonem č. 71/1922, ze dne 15. února 1922, k němuž bylo navíc vydáno nařízení č. 170. Provádění vystěhovaleckého zákona a vrchní dozor provádělo Ministerstvo sociálních péče. Zprostředkování práce do ciziny přesunulo ministerstvo Zemskému ústřednímu úřadu v Praze a obdobný úkol měl Zemský úřad pro zemědělské dělnictvo v Bratislavě (5).

1. 4. 5 Vzdělávací politika

Důležitou oblastí života bylo rovněž školství, které mělo, a má i dnes, velmi prioritní funkci pro vytvoření budoucí generace. Obyvatelstvo republiky patřilo mezi nejvzdělanější národy Evropy, přesto byly značné rozdíly mezi jednotlivými zeměmi (stejně jako v jiných oblastech života) směrem od západu na východ. V zemi neumělo v roce 1921 psát ani číst 7,4 %, (v Čechách 2,4 %, Moravě a Slezsku 3,3 %, ale na Slovensku ohromných 15 % a Podkarpatské Rusi dokonce 50 %) obyvatel. Povinná školní docházka byla v českých zemích již před rokem 1918 stanovena od 6 do 14 let, na Slovensku se tak stalo až v roce 1927, ačkoliv to bylo uzákoněno již v roce 1922. Dne 13. července 1922 byl vydán zákon, jímž se měnily a upravovaly zákony o školách obecných a občanských (tzv. malý školský zákon), který určoval povinnou osmiletou školní docházku na celém území republiky. Učitelé obecných a měšťanských škol museli mít středoškolské vzdělání a navíc i odborné kvalifikační kurzy. Co se týče středních škol, měli profesori vysokoškolské vzdělání. Učitelský celibát, který byl dříve vyžadován, byl zrušen v roce 1919. Většina škol byla státních, ale na východě země měly výrazný podíl školy církevní. V národnostně smíšených oblastech (zejména pohraničí) byly zřizovány školy tzv. menšinové, a to i české. Co se týče jeslí, školek, opatroven a útlků pro děti předškolního věku, ty nebyly ještě tak rozšířeny a byly většinou vydržovány různými spolky a nestátními institucemi. Většina dětí, zejména na venkově, končila vzdělání na obecné škole a poté nejvíce odcházela pracovat jako nekvalifikovaná pracovní síla do průmyslu a zemědělství (jako nádeníci, dělníci, služebnictvo). Snaha o sjednocení povinné školské docházky přišla až roku 1935, a to vydáním zákona o újezdních měšťanských školách. Vysokoškolské studium bylo

v Československu poměrně náročné i finančně, takže z chudých a dělnických rodin pocházelo jen nepatrně studentů (asi 5,8 %). Státní stipendia se udělovala pouze výjimečně, rozšířenější byla stipendia, podpora a úlevy různých podpůrných nadací, fondů, spolků (1).

1. 5 Hospodářská krize 30. let

1. 5. 1. Vznik světové hospodářské krize a její šíření

Celosvětový hospodářský a ekonomický boom kapitalistických zemí ve 20. letech zastavila světová hospodářská krize, která vypukla ve Spojených státech. Tuto hlubokou hospodářskou krizi odstartoval, tzv. „černý pátek“, dne 25. října 1929 v New Yorku, kdy burza byla nucena ohlásit krach.

Krizi předcházela světová konjunktura, která trvala celé období 20. let 20. století. Celá 20. léta totiž stoupaly ceny akcií a zisky investorů. Koncem tohoto období (v letech 1927-1928) tyto akcie dosáhly maxima, což začalo investory velmi zneklidňovat. V roce 1929 se ovšem, hlavně díky obrovskému růstu bytové výstavby, výrobou automobilů a nadvýrobou spotřebního zboží, nabídka se vyrovnala poptávce a podnikům se začaly hromadit zásoby a snižovalo se tempo spotřeby. Začal pokles výroby, růst nezaměstnanosti a nastalo zhoršení dalších hospodářských ukazatelů. Když propad akcií trval již delší dobu, začali investoři své akcie prodávat, a to vyvolalo masový prodej hlavně u malých akcionářů. Ti větší prodávali své akcie ve strachu za každou cenu, a to i za cenu prodělku. To vyvolalo na burze přímo panickou hrůzu (29).

Krach burzy se okamžitě projevil hlavně na americkém automobilovém průmyslu a postupně zasáhl veškerá odvětví americké ekonomiky. Začaly krachovat společnosti, které neměly dostatek kapitálu na svůj provoz. Hlavně velké společnosti, které byly páteří americké ekonomiky, začaly masově propouštět své dělníky a v zemi začala velmi rychle stoupat nezaměstnanost, která za několik měsíců dosáhla rekordu (v roce 1932 byla nezaměstnanost zhruba 12-14 miliónů). V této tíživé situaci lidé začali urychleně vybírat veškeré své úspory z bank, což vyvolalo začátek bankovní krize a poté úpadek bank některých důležitých, pro ekonomiku a stabilitu financí. Za dobu

hospodářské krize zaniklo přibližně 9000 bank **(33)**.

Až po třech letech, kdy byly Spojené státy v krizi, se jim podařilo stvořit plán na obnovu zničené ekonomiky. Plán se jmenoval New Deal (nebo-li Nový úděl). Byla to dlouhá řada opatření v oblasti ekonomie a sociálních reforem, které byly zavedeny od roku 1933, a to s cílem podpořit, zreformovat a ozdravit ekonomiku. Plán New Deal podpořili všichni, od bankéřů po farmáře a odbory. Již předtím se vláda se snažila zrychlit zejména tempo veřejných prací s úmyslem vytvořit nové pracovní příležitosti pro masu nezaměstnaných dělníků. Koncem roku 1933 byla pak založena Správa pro veřejně prospěšné práce, která nabízela veřejně prospěšné práce lidem bez zaměstnání, jejímž úkolem bylo tuto vzniklou nezaměstnanost snížit. Navíc americký kongres schválil rovněž snížení daní, aby se zvýšila kupní síla obyvatelstva. Byl schválen i zákon o půjčkách a snížil se úrok z hypoték, dále byl zakázán vývoz zlata a stříbra ze země a byly sníženy mzdy a důchody státním zaměstnancům **(11)**.

Krize se ze Spojených států šířila do dalších částí světa a zejména do těch, které byly na nich svojí ekonomikou závislé. Během krátké doby se ovšem krize dostala, s větší či menší intenzitou, do všech ostatních států světa. V důsledku tohoto krachu, na burze v New Yorku, se začaly hroutit, a také se zhroutily, všechny ekonomiky světa až na tehdejší SSSR. Svůj podíl na tom měly vlády zejména svojí nečinností nebo špatnými kroky. V Evropě, díky krachu bank ve Spojených státech, skončilo poskytování úvěrů evropským bankám, které hlavně v Německu, bankrotovaly. V celém světě nastal poté měnový kolaps, např. **(3)**.

Krize se nevyhnula ani zemědělství a byla pro tuto oblast hospodářství o to více devastující. Projevila se zejména prudkým poklesem cen zemědělských produktů a snížení zemědělských příjmů vedlo k omezování investic (např. nákupu nových strojů a nových technologií). Zemědělství jako celek, všude na světě, chátralo a rostlo jeho zadlužení. Nejvíce trpěly země, které zemědělskou výrobu vyvážely nebo byla hlavní páteří jejich ekonomiky (např. Brazílie a její obchod s kávou a cukrem nebo Argentina, kde se hroutil trh s obilím a masem) **(33)**.

Hospodářská krize postihovala nejen samo hospodářství, ale hluboce zasahovala i do sociální stability zemí a zpravidla také velmi ovlivnila politický vývoj dané země. Krize

podlomila stabilitu kapitalistického systému a zostřila sociální a politickou polarizaci uvnitř jednotlivých národů. Také aktivizovala militaristické síly a vzedmula vlnu nacionalismu. Sociální dopad krize se nejvíce projevil na růstu nezaměstnanosti a ta dosáhla dosud nevídaných rozměrů. Na začátku roku 1933 bylo odhadováno 30 miliónů nezaměstnaných v průmyslové výrobě vyspělých zemích a další desítky miliónů trpěly polozaměstnaností. Státy na odvrácení krize používaly státní opatření např. v podobě zkrácení pracovní doby, stanovení minimální mzdy, sdružování výrobců (monopoly) a cen. Rovněž přebíraly podstatné části hypoték (zejména zemědělství, kvůli finančnímu zatížení farmářů) a začaly poskytovat státní záruky, zejména na vývoz zboží, dále záruky na dluhy a rovněž ručil velkým společnostem (6). Hospodářská krize se vyhnula pouze Sovětskému svazu s jeho plánovanou a plně soběstačnou ekonomikou (3).

1. 5. 2 Krize v Československu

Hospodářská krize, která se nejrychleji projevovala v nejvyspělejších státech světa, se nutně musela, dříve nebo později, projevit i v Československu. Vždyť podle statistických údajů z počátku dvacátých let se ČSR podílela na hospodářské produkci ve výši 1,7 % a řadila se na desáté místo světa. V Československu se krize projevila o něco později než v ostatních státech Evropy, avšak měla hlubší průběh a trvala déle, v podstatě celou polovinu třicátých let. Velmi silně tato krize postihla hlavně průmyslovou výrobu, která zejména v roce 1931 poklesla na 80,7 % výroby roku 1929. Během prvních měsíců krize muselo svůj provoz zastavit nebo velmi silně omezit mnoho továren, zejména producenti v oblasti těžkého průmyslu (jejich produkce poklesla zhruba o 25 až 30 % ve srovnání s rokem 1929). Podobně byl postižen i průmysl lehký, jehož produkce v roce 1931 poklesla přibližně o stejnou úroveň. Co se týče kovoprůmyslu, elektroprůmyslu a chemického průmyslu i zbrojní výroby, nebyl propad tak markantní. Na druhé straně se zde ovšem vytvořila nerovnoměrnost hospodářského vývoje. Krize dolehla hlavně na zahraniční obchod, kde dovoz klesl v roce 1931 o zhruba 61 % oproti roku 1928 a obdobně byl postižen i export, ten se snížil na 62 % původního stavu. Roly hrála zejména ztráta tradičních trhů v sousedních

zemích, jako bylo Rakousko, Maďarsko nebo Německo. K největšímu hospodářskému úpadku země došlo v letech 1932 – 1933 a to v průmyslové a stavební výrobě, v některých výrobních odvětvích byl stav ještě horší, především ve výrobě porcelánu, sklářství a výrobě oceli **(13)**. Asi největší dopad krize se projevil na Podkarpatské Rusi, jelikož hned na jaře roku 1930 se zastavilo kolem 30 % podniků. Nejvíce krize dolehla na tradiční obory, a to zejména na těžbu a zpracování dřeva. Během krize ztratilo práci v regionu 30 – 35 000 dělníků ve zpracovatelských závodech **(23)**.

Je možno jmenovat řadu příčin mimořádné hloubky a vleklosti krize v Československu. V zemi s velkým zastoupením tržně orientovaného zemědělství bylo jednou z hlavních příčin propletení krize průmyslové a agrární. Exportu škodil vysoký kurz koruny. Vývoz se dlouhodobě hroutil zejména v lehkém průmyslu, tedy v odvětví s nadprůměrným podílem živé práce, čímž došlo ke zvláště rozsáhlé ztrátě výdělečných možností. Dalším faktorem bylo pronikavé stlačení domácí poptávky v důsledku útlumu investiční činnosti a propadu peněžních příjmů zaměstnanců, středních vrstev a nezaměstnaných. Opačné procesy v podobě státních zásahů, například zbrojení, výstavba strategických komunikací nebo pohraničních opevnění, nestačily uvedené jevy vykompenzovat **(6)**.

Hospodářská krize, která přivedla zemi k naprosté bezvýchodnosti, vedla k sociální radikalizaci a v zemi rovněž propukla radikalizace nacionální. Čeští fašisté a s nimi pravé křídlo národní demokracie využili krize k protiněmeckým a protižidovským nepokojům (např. září 1930 v Praze). Vzestup nacistického hnutí v Německu (roku 1933) povzbuzoval fašisty všech evropských zemí **(3)**. V Čechách byl vznik fašismu spjat s mezinárodně politickými změnami po 1. světové válce a zejména po nástupu fašismu v Itálii v roce 1922. Hlavním impulsem k rozmachu fašistického hnutí u nás byl atentát na ministra financí Aloise Rašína 5. ledna 1923. První zprávy o českém fašismu se objevily v roce 1922. V té době se začínal stupňovat a získával půdu hlavně v národnědemokratických kruzích, které byly ovlivněny protiněmeckým nacionalismem. V letech 1922 – 1923 začínaly vznikat krajně pravicové nacionalistické skupiny a ty se za tři roky sjednotily v jednu fašistickou stranu Národní obec fašistickou (NOF) **(19)**. Na Slovensku se zejména zviditelňovala Hlinkova strana, jejíž politika začala být čím

dál tím více konfrontační.

Rovněž na Podkarpatské Rusi se během krizových 30. let snažili uchytit separatisté, a to teroristická Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) a její ozbrojená složka Ukrajinská vojenská organizace (UVO) **(23)**.

2. Cíle práce

Hlavním cílem mé bakalářské práce bylo zmapovat významná sociálně-politická opatření v období prvorepublikového Československa.

Dílčím cílem práce je:

- 1) Zjistit státní intervence v rámci politiky zaměstnanosti v letech 1918 – 1938
- 2) Analyzovat klíčové faktory ovlivňující státní intervence do sociální oblasti

Výzkumná otázka zní:

Ovlivnila hospodářská krize 30. let 20. století rozsah intervencí státu do politiky zaměstnanosti?

3. Metodika

3. 1 Použitá metoda

V rámci výzkumu bylo zvoleno kvalitativní šetření, přičemž při sběru dat byla použita metoda analýzy dokumentů.

Při práci byly použity odborné publikace zabývající se tematikou prvorepublikového Československa zaměřené na sociálně-politickou problematiku (knihy od nejpřednějších českých historiků zabývajících se problematikou první republiky a rovněž i dobové dokumenty jako např. Zdravotní stav obyvatelstva Československé republiky v jejím prvním desetiletí z roku 1929).

K analýze faktorů ovlivňujících státní intervence do sociální oblasti byla použita SWOT analýza. Dílčí oblasti SWOT analýzy (s důrazem na silné a slabé stránky) byly zpracovány v rozsahu odpovídajícímu zaměření této bakalářské práce.

3. 2 Kvalitativní výzkum, jeho vlastnosti, přednosti a nevýhody

3. 2. 1 Co je kvalitativní výzkum

Kvalitativním výzkumem rozumíme jakýkoliv výzkum, kde se výsledky nedosahují pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace. Údaje pro kvalitativní výzkum shromažďujeme např. pomocí rozhovoru, pozorování, ale je rovněž možné použít i dokumenty, knihy, videokazety a dokonce i údaje, které byly kvantifikovány pro jiné účely, jako např. údaje o sčítání lidu. Kvalitativní výzkum má 3 hlavní složky. První složkou jsou údaje, které mohou pocházet z různých zdrojů, druhou složkou jsou různé a interpretační postupy, s jejichž pomocí docházíme k závěrům nebo teoriím. Poslední, třetí složkou, jsou písemné a ústní výzkumné zprávy, které mohou být publikovány ve vědeckých časopisech nebo na konferencích (30).

Základem kvalitativního šetření jsou kvalitativní data, ovšem nikoliv v podobě čísel. Dle zjednodušené definice můžeme říci, že kvalitativní výzkum je výzkumem empirickým (25).

Předností kvalitativního výzkumu je získávání podrobného popisu události či

fenoménu. Rovněž umožňuje studovat procesy, navrhnout teorie a hledat lokální příčinné souvislosti (7).

4. Výsledky

4. 1 *Poválečné sociální změny a první zákony*

4. 1. 1 *Zákon o zřízení Ministerstva sociální péče*

Na troskách monarchie vzniklo roku 1918 samostatné Československo, které dosáhlo ve sféře sociální politiky mezi dvěma světovými válkami nebývalý pokrok. Nová republika za to vděčila, kromě zděděných tradic i nově vzniklých demokratických institucí, sociální filozofii svého prvního prezidenta T. G. Masaryka. Ten byl aktivním sociálním reformátorem, člověkem hluboce cítícím s lidmi trpícími hmotným nedostatkem a nedostatkem vzdělání a usilujícím o změnu jejich životních podmínek, aby dostali šanci postarat se o sebe i své nejbližší (24). Jeho osobnost ovlivnila sociální zákonodárství, stál u zrodu zákona o podpoře nezaměstnanosti a osmihodinové pracovní době (Československo byl první stát, který takovou pracovní dobu zavedl) (28). Československá sociální politika byla v popředí světového vývoje jak v teorii, tak i v praxi, což se odrazilo i ve vysoké úrovni sociálního zákonodárství. Nejvýznamnější podporu těmto sociálním aktivitám dávala sociální demokracie, která byla často zastoupena ve vládách Československa mezi světovými válkami (24).

Jedním z nejdůležitějších dnů se ukázal, 15. listopad 1918 kdy bylo zřízeno Ministerstvo sociální péče. To můžeme označit jako položení základního kamene sociálního zabezpečení. Ministerstvo sociální péče se skládalo z prezidia a počátkem roku 1919 mělo navíc 3 odbory, a to:

1. odbor péče o mládež
2. odbor péče o invalidy, bytovou péči a družstevnictví
3. odbor ochrana dělnictva, zprostředkování práce, živnostenská inspekce a sociální pojištění (5).

V roce 1923 se ministerstvo sociální péče transformovalo na prezidium a 5 odborů:

1. sociální péče o mládež a osoby s tělesně nebo duševně postiženými
2. bytové a stavební péče
3. všeobecné sociální politiky

4. sociálního pojištění
5. péče o válečné veterány **(28)**.

Do působnosti ministerstva spadala rovněž sociální péče, která se vztahovala na obyvatelstvo, jež žilo v bídě a bylo v předaktivním (předškolním či školním věku) nebo poaktivním věku a nemohlo si opatřovat prostředky k životu vlastní prací. Do opatření v rámci sociální péče spadala také podpora chudinství (pro chudinu opatřovalo výživu, šatstvo a jiné základní potřeby) a péče o mládež. Další oblastí sociální péče byla péče o válečné poškozence, ta měla svoji zvláštní zákonnou úpravu a organizaci. Impulsem k vytvoření samostatné agendy pro válečné poškozence bylo, že se v roce 1918 na území republiky nacházelo 210 000 válečných invalidů a zhruba 380 000 pozůstalých po padlých. Rovněž se začaly připravovat příslušné právní normy, a to zákony o invalidních rentách (z. č. 530/1919 Sb. a posléze z. č. 142/1920 Sb.). Do součásti státní sociální politiky rovněž patřila problematika invalidního a starobního pojištění. Tam spadalo nejen veřejnoprávní opatření a zaopatřovací požitky státních zaměstnanců, ale také penzijní pojištění soukromých zaměstnanců, hornické pojištění a od roku 1926 také dělnické starobní a invalidní pojištění. Zcela novou oblastí státní sociální politiky byla ochrana dělnictva (práce žen a dětí, noční práce, ochrana zdraví, ochrana mzdy, kolektivní smlouvy, úprava pracovní doby atd.), dále pak nemocenské a úrazové pojištění, zprostředkování práce, ochrana domácího trhu a také sem patřila veškerá státní opatření, která směřovala ke zmírnění důsledků nezaměstnanosti. Důraz byl kladen i na problémy týkající se nájmu pracovních sil a životní úrovně obyvatelstva, kam spadala ochrana nájemníků, ochrana spotřebitelů a další **(5)**.

V roce 1919 Ministerstvo sociální péče zahájilo práci na zákoně o zprostředkování práce, jenž byl v dubnu 1921 předložen poslanecké sněmovně, ta ho ovšem z důvodu úpravy organizace politické správy neschválila. Dle tohoto návrhu zákona mělo být zavedeno na celém území republiky bezplatné a veřejné zprostředkování práce (obdobu dnešních úřadů práce). Tímto zákonem měla být z části rovněž naplněna úmluva Mezinárodní konference práce ve Washingtonu **(5)**. V rámci dalšího zkvalitňování poskytovaných služeb zřídilo Ministerstvo sociální péče Sociální ústav, který sloužil jako vědecký institut, který se zabýval studiem sociálních věd **(28)**.

4. 1. 2 Poválečný boj s nezaměstnaností

Se skončením války a válečné výroby, a tím příchodem krize, rostl počet nezaměstnaných a nezaměstnanost se stala jedním z největších problémů nově vzniklé republiky. Proto byl dne 10. prosince 1918 přijat zákon o státní podpoře v nezaměstnanosti č. 63/1918 Sb., který zavedl státní podporu pro nezaměstnané a pro demobilizované vojáky a dále zvýhodňoval osoby, které byly zahrnuty do povinného nemocenského pojištění, kdy v případě ztráty zaměstnání, které bylo jediným zdrojem jejich obživy, mají nárok pobírat příspěvek v nezaměstnanosti. Stanovil vyplácet 8 – 10 Kč denně a 2 Kč a 1 Kč na dítě. Zákon byl poté roku 1921 nahrazen zákonem o tzv. gentském systému (v platnost vešel až roku 1925). Podle tohoto systému měly podpory vyplácet odborové organizace a stát měl na ty podpory pouze připlácet. Původní zákon č. 63 zavedl přímé státní podpory v nezaměstnanosti a nepřímé podpory, ty vyplácel zaměstnavatel **(1)**. Stát poté podnikům tyto nepřímé podpory z 85 – 90% refundoval **(5)**.

Dalším významným politickým i sociálním činem bylo vydání zákona č. 91/1918 Sb., o osmihodinové pracovní době. Tento zákon neurčoval jen pracovní dobu (na 8 hodin denně, 48 hodin týdně a práci přesčas, a to nejvýše 2 hodiny denně), ale obsahoval i hygienické předpisy a opatření na ochranu práce. Rovněž zakazoval zaměstnávat děti do 14 let věku (to neplatilo pro oblast zemědělství a v domácnosti po dosažení 10 let věku) a noční práci mužům mladším 16 let věku. Dětskou práci navíc upravoval zákon č. 420/1919 Sb., který upřesňoval podmínky, kdy mohou děti pracovat a kdy ne. Pokud se vyučování nekonalo, mohly pracovat maximálně 4 hodiny (v zemědělství max. 6 hodin), v opačném případě pouze 2 hodiny denně **(5)**.

Nová republika se musela rovněž postarat o navrácené legionáře, a proto byly schváleny zákony z 23. května 1919 (zákon č. 282/1918 Sb.) a z 24. července 1919 (zákon č. 462/1919 Sb.). Tyto zákony navrátilcům z řad legionářů přiznaly dalekosáhlé výhody a byla jim vyhrazena všechna místa sluhů, zřízenců a dozorců u státních úřadů a ústavů, a to všude tam, kde se stát podílel na jejich financování. Přednost před ostatními žadateli měli i do služby u četnictva, soudů či stráže finanční **(4)**.

Tab. 6: Nezaměstnaní a podpora v nezaměstnanosti

Měsíc	počet nezaměstnaných	počet podporovaných
leden 1921	95 578	57 017
červen 1921	104 008 (nejvyšší stav roku)	45 128
leden 1922	113 015	54 427
červenec 1922	104 273 (nejnižší stav roku)	54 831
prosinec 1922	437 841	278 344
leden 1923	441 075 (nejvyšší stav roku a celé deprese)	278 124
říjen 1923	176 333(nejnižší stav roku)	80 392
únor 1924	195 872 (nejvyšší stav roku)	76 901
listopad 1924	69 963 (nejnižší stav roku)	18 832

Zdroj: (11)

V srpnu 1921 přijalo Národní shromáždění zákon o závodních výborech, šlo o zákon č. 330/1921 Sb., podle kterého se měly zavádět závodní výbory v podnicích mající alespoň 30 zaměstnanců (v původním návrhu se mluvilo o 20 zaměstnancích) a výborům bylo dáno právo spolupůsobit se správou závodů při propouštění dělníků. Závodní výbory se volily na dobu jednoho roku (od roku 1934 pak na roky dva) a volitelní byli pouze státní příslušníci ČSR, kteří dosáhli 26. rok svého věku a byli nepřetržitě zaměstnání v podniku alespoň 12 měsíců (5). Dělnictvo ale již mělo ve větších závodech své výbory, které si tam ustanovily vlastní silou, bez doptávání se zákonodárců. Zákon prakticky jen schvaloval stav již hotový a ve skutečnosti jej dokonce zeslaboval (22).

4. 1. 3 Mzdová oblast

Státní podniky uplatňovaly při mzdových jednáních stejná kritéria jako podniky soukromé a tím razily zásadu liberální školy, aby smluvní svoboda ve mzdové oblasti nebyla rušena. Do mzdové oblasti ale byly nuceny zasahovat státní úřady, a to zejména

v situaci, kdy některé kategorie dělnictva byly mimořádně hluboko pod úrovní oficiálně propočteného existenčního minima. Stát se omezil na vydávání obecně platných sazebníků, které stanovily nejnižší možné mzdové sazby. Stalo se tak zákonem ze dne 12. prosince 1919 (č. 29 z roku 1920). Zaměstnanec, který byl poškozen, mohl na základě ceníků žalovat podnikatele. Výsledkem ovšem bylo, že i stanovení minimální mzdy bylo naprosto nedostačující a domácí dělníci žili hluboko pod úrovní oficiálně propočteného existenčního minima (5).

4. 1. 4 Založení a působnost Československého červeného kříže (ČČK)

Stát a jeho instituce nebyli jedinými, kdo se staral o sociálně slabé. Rovněž zde paralelně působily nestátní dobrovolné spolky. Tyto spolky byly zaměřeny na pomoc v sociální sféře a jedním z nejznámějších byl Český červený kříž (ČČK). K první schůzce sociálních pracovníků došlo v Praze (v Obecním domě), dne 1. února 1919, kde bylo rozhodnuto o jejím založení. O pár dní později, a to 6. února 1919, došlo ke jmenování Alice Masarykové do funkce předsedkyně. Jmenoval jí prezident republiky, její otec, T. G. Masaryk. ČČK zřizoval nemocnice, zdravotní ústavy, sirotčince apod., a během hospodářské krize organizoval ošacovací akce, rozdával otop pro sociálně slabé rodiny, organizoval vývařovny, rozdělával potraviny i finanční pomoc (37).

Co se týče zdravotnictví, bylo hlavním orgánem nově založené Ministerstvo zdravotnictví se sídlem v Praze (stejně jako ostatní ministerstva). Pomocí regionálních orgánů řídilo ministerstvo veřejné nemocnice ve státě a vedle jiných institucí zřídilo Státní zdravotní ústav, který pečoval odborně i organizačně o úroveň československého zdravotnictví (11).

4. 1. 5 Analýza klíčových faktorů ovlivňujících státní intervence do sociální oblasti bezprostředně po skončení 1. světové války

<p>Silné stránky</p> <ul style="list-style-type: none"> - vznik nové republiky - osobnost T. G. Masaryka - zřízení Ministerstva sociální péče - zřízení sociálního ústavu - Úmluva Mezinárodní konference práce ve Washingtonu - jmenování A. Masarykové do funkce předsedkyně ČČK 	<p>Slabé stránky</p> <ul style="list-style-type: none"> - 210 000 válečných invalidů - 380 000 pozůstalých po padlých - absence slovenského státního aparátu - výrazný nedostatek potravin - udělení dovolené pouze na dobré vůli zaměstnavatele - rozšiřující se stávkový (hlad, bída)
<p>Příležitosti</p> <ul style="list-style-type: none"> - nový státní aparát a nezávislost - orientace na „mírovou výrobu“ - zvýhodnění osob – účastníci nemocenského pojištění - působení obcí a nestátních dobrovolných spolků - koncepční/komplexnější činnost (v důsledku vzniku Ministerstva sociální péče) 	<p>Hrozby</p> <ul style="list-style-type: none"> - růst nezaměstnanosti - růst chudinství - národnostní nepokoje v pohraničí - odliv zahraničního (zejména Rakouského a Německého) kapitálu - nezájem o výrobky z „mírové výroby“

4. 1. 6 Sumarizace významných sociálně-politických opatření včetně opatření v oblasti zaměstnanosti po skončení 1. světové války

- Zákon č. 282/1919 Sb. – opatření vůči legionářům
- Zákon č. 530/1919 Sb. a posléze z. č. 142/1920 Sb. o invalidních rentách
- Zákon č. 29/1920 Sb. o mzdových sazbách
- Nostrifikační zákon
- Vznik Ministerstva sociální péče a dalších státních orgánů

- Zákon č. 63/1918 Sb., o státní podpoře v nezaměstnanosti

- Zákon č. 91/1918 Sb., o osmihodinové pracovní době
- Zákon č. 420/1919 Sb., o upřesňující podmínky práce pro děti
- Zákon č. 330/1921 Sb., o závodních výborech

4. 2 Sociálněpolitické změny ve dvacátých letech

4. 2. 1 Vznik sociálního pojištění a Ústřední sociální pojišťovny

Během dalšího období, období dvacátých let, tedy v době konjunktury, začaly vlády zavádět zcela nové zákony v oblasti sociální politiky.

Sociální péči a pomoc občanům, kteří si nemohli zajistit dostatečné příjmy a zaopatření vzhledem k věku, nemoci nebo z jiných důvodů, zajišťoval stát jen z části (větší část byla svěřena obci, dle domovského práva). Československo mělo, ve srovnání s ostatními státy, na tehdejší dobu poměrně vyspělý systém sociálního zabezpečení. Velký pokrok byl zaznamenán zejména přijetím zákona o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří z 30. října 1924 (zákon č. 221/1924 Sb.), který prakticky znamenal zásadní přelom v oblasti sociálního pojištění. Pojištění bylo povinné a bylo hrazeno z příspěvků, které podle výše mzdy či platu hradil z poloviny zaměstnanec a z poloviny zaměstnavatel (pro případ nemoci bylo v roce 1929 pojištěno v celé zemi celkem 2 701 982 osob). Nemocenské pojištění zajišťovalo nejen dávky v nemoci (v rozsahu asi dvou třetin průměrného výdělku podle mzdové třídy) po dobu jednoho roku, ale také platilo na bezplatné nemocniční ošetření i léčení v nemocnici pojištěnce a nejbližších členů jeho rodiny, včetně léků. Obdobné to bylo s mateřskými dávkami, na něž platilo rovněž dvě třetiny výdělku a ty se poskytovaly ženám 6 týdnů před a stejnou dobu po porodu. Zcela novou vymožeností bylo zavedení starobních důchodů, které se vztahovalo na podstatnou část všech zaměstnanců (většinou dělníků, nepatřili sem ovšem živnostníci ani rolníci). Výpočet starobního důchodu byl poměrně složitý, ale hlavně odstupňovaný podle mzdových tříd a délky placení pojištění (tzv. čekací doby). Poskytoval se mužům i ženám po dosažení 60 let věku. Součástí důchodového zabezpečení byla nově zavedena i státní péče o vdovy a sirotky. Vdovský důchod činil polovinu starobního důchodu manžela, sirotčí důchod

pak představoval jednu pětinu nebo dvě třetiny důchodu zemřelého. Na vdovský důchod měla původně nárok pouze invalidní žena, postupně ovšem získaly nárok i ženy se dvěma nezaopatřenými dětmi a ženy starší 65 let. Co se týče důchodu invalidního, tam byl nárok od dovršení 65 roku, ovšem pod podmínkou ztráty výdělečné činnosti. Celý systém tohoto sociálního pojištění (z. č. 221/1924 Sb.) byl založen na rovnováze mezi příjmy a výdaji **(1)**.

*„Pojištění se týkalo těch, kteří na území Československé republiky vykonávali práce nebo služby na základě pracovního, služebního nebo učňovského poměru a nevykonávali je příležitostně nebo jako vedlejší zaměstnání. Sociální pojištění pro zaměstnance v dělnických povoláních bylo poprvé sjednoceno organizačně: vznikla Ústřední sociální pojišťovna. Spravovala invalidní a starobní pojištění a starala se také o nemocenské pokladny, které zákonem nově označil za nemocenské pojišťovny. Spolu s novým jménem přibýly nemocenským pojišťovnám úkoly. Nově začaly obhospodařovat evidenci a příjmy z invalidního a starobního pojištění. Současně vybíraly pojistné pro invalidní, starobní a nemocenské pojištění **(36)**.“*

Všeobecně platilo, že Československá republika patřila v úrovni své sociální ochrany asi na sedmé až desáté místo v Evropě, tedy téměř po bok západoevropským demokraciím. Co se týče úpravy pracovní doby, tam náležela dokonce mezi první. Československo stálo i v čele ratifikace sociálního zákonodárství u Mezinárodního úřadu práce, kde platily tvrdé podmínky (příslušným požadavkům například nedokázalo dostát Německo ani Velká Británie) a do konce roku 1928 ratifikovalo dalších devět smluv a dvě úmluvy z oblasti nemocenského pojištění. Československu se, během jeho tzv. zlaté éry, podařilo zajistit potřebné zákony a platná nařízení ve všech oblastech sociální politiky, zatímco většině ostatních států se to podařilo jen částečně. Československo náleželo mezi několik států, jejichž sociální systém patřil mezi nejúplnější **(11)**.

4. 2. 2 Zákon o dovolené a Živnostenská inspekce

Podstatnou změnou v politice zaměstnanosti bylo přijetí zákona o dovolené, který přesně vymezoval podmínky, za kterých měla být udělena. Do této doby bylo udělování dovolené pouze na dobré vůli zaměstnavatele a do vzniku Československa byla dovolená placena pouze úředníkům a obchodním pomocníkům (5). Jednalo se o zákon č. 67/1925 Sb., kterým se zaváděla placená dovolená všem zaměstnancům. Dovolená měla rozsah 6 dní v roce a u učňů 8 dnů v roce. Pokud byl dělník zaměstnán u jednoho zaměstnavatele více než 15 let, měl nárok rovněž na osm dní. Než byla schválena tato změna, bylo udělení dovolené jen v rukou zaměstnavatele, popřípadě se dovolená řešila kolektivní smlouvou. Kolektivní smlouvou byly většinou řešeny i pracovní podmínky a mzdy. Jednalo se o kolektivní smlouvy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli a často tyto smlouvy platily pro celé odvětví či podle územní oblasti. Spory, které vznikaly mezi zaměstnanci a zaměstnavateli byly někdy řešeny stávkami (zastavení práce), nebo výlukami (hromadným propouštěním dělníků) (1).

Co se týče dohledu na dodržování předpisů z hlediska pracovních podmínek a jejich zdraví a života byla, již před válkou, zřízena živnostenská inspekce. Po vzniku republiky měl Ústřední živnostenský inspektorát sídlo v Praze a síť oblastních živnostenských inspektorátů po celé zemi. Území bylo rozděleno na 19 dozorčích okresů se stejným počtem živnostenských inspektorátů. Koncem roku 1938 již v Československu fungovalo na 37 inspektorátů, které zaměstnávali 152 úředníků. Úkolem těchto inspektorátů byla kontrola dodržování zákonných předpisů o ochraně života a zdraví dělníků a předpisů pojednávajících o právech z pracovního poměru. Inspektoři vstupovali do jednání o mzdách, navrhovali smírčí řízení při stávkách, spolupůsobili jako znalci při pracovních úrazech, kontrolovali práci přesčas atd. (5).

4. 2. 3 Ochrana nájemníků

Ochranou nájemníků byla nazývána právní ustanovení, která nezávisle na obecně platných ustanoveních občanského zákona upravovala nájemní poměry ve starých

domech. V době vzniku platila v zemi ochrana nájemníků obecně ve všech obcích a vztahovala se na všechny byty ve starých domech (to byly byty, které dostaly stavební povolení v roce 1917 v českých zemích nebo v roce 1916 na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině). Všechny československé zákony a nařízení o ochraně nájemníků byly časově omezeny na dobu jednoho roku. Největší průlom do ochrany nájemníků způsobil zákon č 44/1928 Sb., o vyloučení bytů a místností, které byly pronajaty novému nájemníkovi. Tímto ustanovením bylo zahájeno odstraňování ochrany nájemníků. Ochrana nájemníků se v zemi vyvíjela opačným směrem než vývoj sociálního zabezpečení. Sociologické průzkumy poukazovaly na neutěšené bytové podmínky ve větších městech a neúměrně se zvyšoval počet nouzových kolonií a četných provizorních přístřeší. Vodovod s pitnou vodou mělo v Čechách v roce 1930 pouze 182 671 bytů z celkového počtu 596 479. Co se týče ústředního topení, byla situace ještě horší, měly ho pouze 2 % bytů. V roce 1923 se začala rychle rozvíjet stavební činnost a jen roku 1928 bylo dostavěno zhruba okolo 100 000 nových bytů. Zejména se jednalo o podnikové byty a stát těmto podnikům přispíval na jejich výstavbu. Zákonem č. 275/1920 Sb., bylo povoleno zvýšit nájemné o 20 % a další zvýšení přišlo zákonem č. 130/01922. Poslední ohlášené zvýšení nájemného přišlo k 1. lednu 1927 (ohlášené zákonem č. 48 z roku 1925). Hlavně nedostatek malých bytů přetrvával po celé období dvacátých let, proto stavební podnikatelé dělily větší byty na jednotlivé místnosti a pronajímali je samostatně. Z těchto provizorních řešení však vznikal trvalý stav, který byl v dělnických čtvrtích velkých měst běžný (5). Stát se snažil bytovou situaci zlepšit, co mohl, a proto také

4. 2. 4 Analýza klíčových faktorů ovlivňujících státní intervence do sociální oblasti ve 20. letech 20. století

<p>Silné stránky</p> <ul style="list-style-type: none"> - doba průmyslového vzestupu (1924 – 1929) - dobrá kondice agrárního sektoru - proexportní politika - silná měna - zájem o československé výrobky v zahraničí - kvalita práce 	<p>Slabé stránky</p> <ul style="list-style-type: none"> - nedodržování předpisů z hlediska pracovních podmínek - dovolená pro zaměstnance na vůli zaměstnavatele - neutěšené bytové podmínky (nárůst nouzových kolektivních provizorních přístřeší) - časté střídání vlád - velké zahraniční majetkové zastoupení v československých podnicích
<p>Příležitosti</p> <ul style="list-style-type: none"> - udržení trendu sociální ochrany se západoevropskými demokraciemi - vytvoření moderní sociální politiky 	<p>Hrozby</p> <ul style="list-style-type: none"> - nadměrný růst státních výdajů - „přehřátí“ ekonomiky - národnostní problémy v pohraničí - stávkové hnutí (stálé zlepšení na straně zaměstnanců) - stagnace uspokojování základní potřeby bydlení

4. 2. 5 Sumarizace sociálně – politických opatření včetně státních intervencí do oblasti zaměstnanosti ve 20. letech 20. století

- Přijetí zákonů (z. č. 275/1920 Sb., z. č. 130/1922 a z. č. 48/1925 Sb.) vztahujících se k možnosti zvýšit nájemné
- Rozšíření živnostenských inspektorátů po celé zemi
- Přijetí z. č. 44/1928 Sb., o vyloučení bytů a místností, které byly pronajaty novému nájemníkovi
- Zavedení půjček a úlev příspěvku na výstavbu bytů a rodinných domů

- Přijetí zákona o dovolené
- Přijetí z. č. 67/1925 Sb. - zavedení placené dovolené všem zaměstnancům
- Přijetí z. č. 221/1924 Sb. - o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří

4. 3 Státní zásahy v době hospodářské krize

4. 3. 1 Sociální dopady a vládní opatření proti nezaměstnanosti

„Československá sociální reforma, jejímž cílem bylo rozšířit povinné sociální pojištění co největšího počtu občanů proti všem základním sociálním rizikům, byla zbrzděna nástupem hospodářské krize začátkem 30. let. Nedostatek finančních prostředků například neumožnil zavést pojištění v nezaměstnanosti, které mělo nahradit do té doby fungující vyplácení podpor v nezaměstnanosti odborově organizovaným nezaměstnaným. Vláda se snažila čelit důsledkům hospodářské krize alespoň státními zakázkami, dotacemi na veřejné práce, rozšířením sítě zprostředkovatelen práce a organizováním středisek pro rekvalifikaci nezaměstnané mládeže (24)“.

Sociální situace byla absolutně zoufalá, ani mladí, zdraví a silní, většinou zcela kvalifikovaní, či dokonce středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaní muži si nebyli schopni najít práci. Nejen takovou, která by odpovídala jejich schopnostem, ale vůbec žádnou. Měli problém nejen uživit sebe, a o tom, že by se měli postarat o své rodiny, nemohla být ani řeč. Každý byl ponechán svému osudu a musel se v první řadě postarat sám o sebe. Vláda sice na podporu boje proti nezaměstnanosti zaváděla ochranná opatření, ovšem její prioritou bylo zachránit před zhroucením ohrožené státní finance (13).

Podle údajů Ústřední sociální pojišťovny bylo v zemi roku 1929 evidováno celkem 2 506 000 zaměstnaných osob, což bylo vrcholem celého období prvorepublikového Československa. V následujících letech se v důsledku hospodářské krize počet zaměstnaných neustále snižoval až na 1 888 000 osob v roce 1933 (tj. o 25 %). Vážným sociálním problémem v této době byla nezaměstnanost, jejíž absolutní a relativní velikost byla podmíněna hospodářskými cykly. Nezaměstnanost kopírovala stav a

výkon průmyslu a služeb, a proto největší nezaměstnanost pochopitelně pocítil průmysl (strojírenství, zpracování kovů, textilní a sklářský) a stavebnictví. V nezaměstnanosti existovaly značné rozdíly, které závisely na regionální struktuře. Nezaměstnanost převažovala zejména v průmyslových a pohraničních oblastech republiky **(1)**.

Co se týče podpory v nezaměstnanosti, stát od roku 1930 mohl přispívat až 18 Kč denně a od roku 1933 12 – 15 Kč. Když pak krize vrcholila (roku 1933) bylo toho roku podle gentského systému vyplaceno 662 mil. Kč (na jednoho zhruba 9 Kč na jeden pracovní den). Stát se snažil nezaměstnaným pomáhat i jinými akcemi, z nichž asi nejznámější jsou tzv. stravovací akce (začátek v roce 1930). Jejich podstata spočívala v tom, že Ministerstvo sociální péče poskytovalo nejvíce zasaženým okresům každý měsíc určité peněžní dotace ve formě poukázek. Tyto poukázky sloužily na nákup potravin v rozmezí 10 – 20 Kč a byly rozdávány nezaměstnaným bez jiných podpor, tzv. žebračky. Dále byly rovněž pořádány tzv. mléčné akce pro děti i jednorázové práce ve výši 10 Kč na den (veřejně prospěšné akce – stavby obcí, okresů a zemí). O zmírnění obrovské nezaměstnanosti se staraly různé zprostředkovatelské práce, zejména okresní a zemské. Na jednotlivých obcích rovněž spočívala značná tíha v zajištění těch nejzákladnějších potřeb pro nezaměstnané i ostatní chudé rodiny a děti. V tom obcím a státu pomáhaly i ostatní sociální instituce jako byly např. církve, nadace a spolky. Jednalo se hlavně o různé sbírky, stravovací a ošacovací akce, které byly nejdůležitější zejména v zimních měsících, které byly nejkrutější **(1)**.

Na Slovensku, v období krize, masová nezaměstnanost vyhrotila sociální zápasy, jelikož z registrovaných nezaměstnaných dostávalo nuznou podporu pouze okolo 20%, ostatní obyvatelstvo bylo prakticky doslova vystaveno hladu. Hospodářsky zaostalejší Slovensko bylo v sociálním ohledu postiženo krizí více než české země. V některých oblastech docházelo k masovým nepokojům a četnickým zásahům, jež někde přerostly v tragické události. Navíc na Slovensku se rovněž staly velkou hrozbou exekuce, které neobyčejně tvrdě a nekompromisně postihovaly dlužníky **(14)**.

Tab. 7: Zaměstnanost v ČSR v % (1929 = 100 %)

1930	1931	1932	1933	1934
97,6	92,4	82,6	75,4	75

Zdroj: (11)

Tabulka 7 ukazuje roční pokles zaměstnanosti během hospodářské krize.

4. 3. 2 Protikrizová opatření vlády

Roku 1929 vstoupila republika na vrchol své prosperity, avšak vůdců stejně jako obyčejných lidí se začala zmocňovat nervozita, která pramenila z pocitu nejistoty. Všechny tyto jevy se pochopitelně odrážely i v domácí politice, ve vládních uskupeních a jejich osudech (11). Politická krize, která se vlekla celým rokem 1929, vyvrcholila dne 27. října téhož roku. Nové, předčasně vypsané volby se staly měřením politických stran, jejichž počet do Poslanecké sněmovny se oproti minulým volbám snížil pouze na 19 subjektů, a to díky rozhodnutí některých stran podat společné kandidátky (12).

Vítězem voleb se stali agráři a základem jejich vlády, která byla sestavena po několikátýdenním jednání, zůstal agrární a klerický blok, jak tomu bylo v předešlé koalici. Nicméně díky vstupu socialistických stran do vlády byla vytvořena tzv. široká koalice, jejímž ministerským předsedou se stal František Udržal, který měl čelit nastupující hospodářské krizi. Ovšem hospodářská krize a neúspěšné státní opatření proti ní zkomplikovala situaci vlády natolik, že v říjnu roku 1932 došlo na postu předsedy vlády ke změně a novým předsedou se stal republikán Jan Malypetr (12).

Jeho nová vláda se musela potýkat s tíživými následky již rozjeté hospodářské krize. Vláda se rozhodla jít cestou razantních státních zásahů do všech oblastí hospodářství a sociální sféry. Již předchozí vláda se rozhodla zvýšit agrární cla (r. 1930), a to především z ochranných důvodů vnitřního trhu a ochrany československého zemědělského sektoru. Dalším počinem bylo (v r. 1934) zregulování dovozu a vývozu zboží a zavedení obilního monopolu (4).

Malypetrova vláda respektovala požadavky agrárního sjezdu, kde se roku 1932 tvrdilo, že poválečná sociální politika byla příliš velkorysá, tempo přijímání sociálních

zákonů bylo příliš rychlé a neúnosné vzhledem k hospodářským a zejména finančním možnostem státu. Platné sociální systémy byly prohlášeny za velmi nákladné a zatěžující státní rozpočet. Přesto šel stát cestou dalších úprav gentského systému a podle nové úpravy z roku 1933 se změnila výše státního příplatku na dvojnásobek organizační podpory. O rok později byly délka a výše státního příspěvku opět upraveny a stalo se tak vyhláškou č. 39, ze dne 26. ledna 1934. Jednalo se o mimořádnou výplatu u nejvíce zasažených výrobních oborů, která byla prodloužena o 13 týdnů až do vyčerpání řádné podpory. Agrární strana si ve vládě vynutila četné úlevy na pojistném ve formě tzv. zemědělských výhod, které omezily okruh pojištěných zemědělských dělníků a snížila pojistné u invalidního a starobního pojištění. Vláda rovněž vypisovala státní investiční půjčky, které měly sloužit k rozvoji investic. Část této sumy byla určena na podpory v nezaměstnanosti, aby vláda předložila důkaz, že snižování státních výdajů postihuje i nejvyšší činitele státu, podala návrh na snížení platů nejen prezidentovi republiky, ale i všem členům obou parlamentních komor. V roce 1933 přijalo Ministerstvo sociální péče směrnice pro vytváření a organizování tzv. pracovní pospolitosti mládeže. První pracovní tábor pospolitosti byl zřízen Ministerstvem sociální péče začátkem léta 1934 **(5)**.

Těžiště státních zásahů směřovalo zejména do zemědělství (bylo jich celkem 129), do nezemědělských oblastí jich směřovalo pouze 24. Dalším prostředkem proti hospodářské krizi měla být i nucená kartelizace některých odvětví **(29)**. Obilní monopol vznikl v rámci nové agrární politiky státu, a to jako nová celostátní akciová obilní společnost, která dostala výsadní právo na nákup, prodej, dovoz a vývoz obilí, mlynářských produktů a některých krmiv. Obilní monopol nejenže zastavil pokles nákupních cen obilovin, dokázal je dokonce zvýšit, ale hlavně stabilizovat. Ztráty, které vznikly likvidací starých zásob, šly na úkor státního rozpočtu **(11)**.

V československém hospodářství hrál zahraniční obchod jednu z nejvýznamnějších rolí, proto první státní protikrizové zásahy směřovaly do této oblasti. Došlo zejména k regulaci zahraničního obchodu, kdy dovoz do země musel být povolen příslušným orgánem Ministerstva obchodu, jednalo se o tzv. povolení, a u některých komodit bylo dokonce přistoupeno ke stanovení dovozních kvót. Prosazení této dovozní regulace

mělo sloužit pro ochranu vnitřního trhu, zejména na udržení výroby československých firem a tím pádem i udržení zaměstnanosti (udržení zaměstnanosti bylo jedním z klíčových faktorů pro udržení klidné sociální situace v zemi). Obchodní politiku neustále negativně ovlivňovaly ochranné požadavky agrárního sektoru (zejména se jednalo o zavádění a zvyšování agrárních dovozních cel). Jelikož firmy v době krize méně vyráběly, ale zejména nemohly pro své výrobky najít odběratele na zahraničních trzích, schválila vláda poskytnutí tzv. vývozních úvěrů, které měly firmám pomoci hlavně s prodejem zboží v zahraničí. Tyto státní úvěry se začaly používat ve stále větší míře a rovněž byl schválen zákon o podpoře zahraničního obchodu z roku 1931 (29).

4. 3. 3 Státní zásahy v sociální oblasti

Sociální programy i sociální opatření, které prováděly okolní státy Evropy, ovlivňovaly sociální politiku v Československu. V tak velké a vleklé krizi nemohla žádná praktická opatření přinést výraznější změny. Proto státní politika uskutečňovala pouze taková opatření, která byla dle vývoje krize naprosto nezbytná (12).

Jak jsem již psal, šlo v prvé řadě o zvýšení příspěvku k podpoře v nezaměstnanosti na trojnásobek (18 Kč na den a prodloužení podpůrné doby na 26 týdnů). Stalo se tak zákonem č. 74 z června 1930. Vyhláškou č. 39 ze dne 26. ledna 1934 byly zásady podpůrné činnosti opět upraveny. Výplata mimořádných podpor byla prodloužena na dalších 13 týdnů po vyčerpání řádné podpory. Dalším vládním nařízením (č. 111/1936 Sb.) byla platná ustanovení prodloužena až do konce roku 1937. Současně byla odstraněna karenční doba (ta byla 6 měsíců) a byly zrušeny předchozí složité kombinace při výpočtu dávek (5).

V roce 1931 předložilo Ministerstvo sociální péče návrh zákona, jímž měla být zavedena bezplatná a povinná činnost zprostředkovatelen práce. Návrh, ale dlouho nebyl projednán ani ve vládě či poslanecké sněmovně, proto po vleklých jednáních bylo 9. července 1936 přijato pouze vládní nařízení č. 217 o zprostředkování práce. Toto nařízení provedlo jen některé dílčí úpravy daného systému, aniž by změnilo právní postavení veřejných zprostředkovatelen (11).

Také většina nemocenských pojišťoven vykazovala velké schodky. „V letech 1930 až 1934, kdy se nemocenské pojišťovny dostaly do tíživé hospodářské situace, se v nemocenském pojištění začaly uplatňovat restriktivní tendence obsažené v novele zákona č. 221/1924 č. 112 z roku 1934. Nemocenské v pojišťovnách, v nichž pojistné přesáhlo určenou výši, bylo sníženo pro první období pracovní neschopnosti (14 dnů až 6 týdnů) a bylo odstupňováno podle mzdových tříd od 2,50 do 18 korun. Nemocenské náleželo až od čtvrtého dne pracovní neschopnosti. Rovněž byl omezen okruh rodinných příslušníků (36).“

V roce 1932 přicházela na Ministerstvo sociální péče hlášení o zastavení stovek závodních provozů. Státní zásahy se ukázaly jako neúčinné, a to i v případech, kdy vládní instituce vstoupily v jednání a hledaly výjimečná řešení. Podle vládního nařízení č.78/1934 Sb. byli zaměstnavatelé povinni hlásit předem každé hromadné propouštění svých zaměstnanců, a to okresnímu úřadu a živnostenskému inspektorátu. Pokud by mělo dojít k hromadnému propuštění, vládní úřady by se snažily různými pobídkami tomuto propuštění zabránit. Jen v roce 1934 bylo těmito pobídkami uchráněno od propuštění cca 13 000 zaměstnanců ze 72 podniků. Nařízení proti zastavování provozu v závodech a proti hromadnému propouštění zaměstnanců bylo podle nutnosti stále prodlužováno, naposledy pak zákonem č. 253/1937 Sb., s platností až do 31. března 1939 (29).

V roce 1933 byly přijaty po četných poradách směrnice pro organizování táborů tzv. pracovní tábory pospolitosti mládeže. První pracovní tábor byl zřízen v roce 1934, v Terezíně, a trval od května do září. Připravovaly se též tábory v Praze a tábory Baťových závodů, v nichž na jaře 1935 pracovalo asi zhruba 5 000 mužů. Vytváření pracovních táborů vedlo až k vydání vládního nařízení č. 223/1938 Sb. kdy byl dán pokyn k vytvoření těchto táborů, již pod vedením Ministerstva národní obrany.

4. 3. 4 Analýza klíčových faktorů ovlivňujících státní intervence do sociální oblasti v době hospodářské krize (30. léta 20. století)

<p>Silné stránky</p> <ul style="list-style-type: none"> - liberální politika vystřídána regulacemi - ochota k razantním opatřením do hospodářské krize - přijetí opatření v sousedních státech Evropy - pomoc nestátních organizací - zavedení ochranných cel 	<p>Slabé stránky</p> <ul style="list-style-type: none"> - vysoká nezaměstnanost - nemožnost najít odběratele na zahraničních trzích - velké schodky u pojišťoven (zejména u nemocenských) - časté stávky zaměstnanců - extrémní chudoba během krize - málo zakázek pro průmysl - nízké ceny v agrárním sektoru - vystěhovalectví - celní války - délka hospodářské krize
<p>Příležitosti</p> <ul style="list-style-type: none"> - zvýšit ochranu vnitřního trhu a zemědělského sektoru - zregulovat dovoz a vývoz zboží - zavedení obilního monopolu - zavedení pojištění v nezaměstnanosti 	<p>Hrozby</p> <ul style="list-style-type: none"> - ohrožení státních financí - nemožnost uživit rodinu (i ze strany mladých, zdravých, kvalifikovaných) - exekuce na dlužníky - délka hospodářské krize - radikalizace stávkujících - radikalizace menšin (zejména Němců v pohraničí)

4. 3. 5 Sumarizace sociálně-politických opatření včetně intervencí do politiky zaměstnanosti v době hospodářské krize

- Státní zakázky
- Peněžní dotace ve formě poukázek od Ministerstva sociální péče (= stravovací akce)
- Zvýšení státního příplatku (popř. mimořádné výplaty)
- Úlevy na pojistném ve formě tzv. zemědělských výhod

- Snížení pojistného na invalidní a starobní pojištění
 - Snížení platů prezidentovi republiky i všem členům parlamentních komor
 - Poskytnutí tzv. vývozních úvěrů
 - Snížení nemocenského a odstupňování jeho výše dle mzdových tříd
 - Vypisování státních investičních půjček
-
- Dotace na veřejné práce
 - Rozšíření sítě zprostředkovatelen práce
 - Organizování středisek pro rekvalifikaci nezaměstnané mládeže
 - Nařízení proti zastavování provozu a proti hromadnému propouštění
 - Vytváření pracovních táborů

5. Diskuze

Již samotný zrod naší republiky byl velice obtížný a připravoval se exilovými i domácími politiky několik posledních desetiletí, ovšem nakonec rychlý konec 1. světové války a kapitulace Německa a Rakouska-Uherska tento zrod nečekaně rychle uspil. Současné však tyto procesy znamenaly jednu z největších geopolitických změn Evropy i celého světa (32).

Po vyhlášení nezávislosti musela nová republika okamžitě „fungovat“ a proto přijala recepčním zákonem nejen staré rakousko-uherské zákony, ale rovněž i jejich monarchistické úředníky (20). Po hlubším zkoumání je nutno říci, že nové republice opravdu nic jiného nezbyvalo, jelikož neměla „vychovaný“ zcela nový český ani slovenský úřednický aparát (rovněž česky i slovensky mluvící). Zejména na Slovensku a Podkarpatské Rusi toto opatření přineslo velké problémy během prvních pár let.

Dalším zásadním počinem, co se týče oblasti státoprávní, bylo přijetí zákona o prozatímní ústavě, který vlastně potvrdil naši existenci jako samostatného státu (byl zde zakotven vznik prozatímní ústavy, prozatímního Národního shromáždění atd.). S tím ostatně souhlasí všichni autoři zde uvedení, kteří se zabývají počátkem vzniku Československa).

Poválečné době dominovala hospodářská krize, kdy veškerý dřívější válečný průmysl přestal vyrábět a začal se orientovat na tzv. mírovou výrobu. V této době probíhala rovněž i tzv. nostrifikace průmyslu, tak životně důležitá pro nový stát (26). V nové republice nebyly k dostání potraviny (stát je musel draho nakupovat v zahraničí), prudce rostla nezaměstnanost a s tím jsou samozřejmě úzce spojené sociální nepokoje, které přerůstaly v ozbrojené stávky a protidrahotní bouře. Ostatně např. tabulka č. 3, nám ukazuje vývoj stávkového hnutí v prvních poválečných letech. Důležité je zde upozornit, že stávky v souvislosti s přijetím zákona o závodních výborech v podnicích se začaly stávat organizovanější a byly již vedeny odborovými svazy (došlo k poklesu počtu stávek, nicméně ostatní aspekty stávek se výrazně neměnily) (11).

Dalším opatřením v rámci státního boje proti nezaměstnanosti bylo přijetí zákona o

osmihodinové pracovní době, který určoval nejen délku pracovní doby, ale také hygienické předpisy a opatření na ochranu práce. Nelze než souhlasit s autory např. Deylem a Kárníkem (5), kteří hovoří o obrovském posunu v pracovních vztazích mezi zaměstnanci a zaměstnavateli.

Když byl téměř současně s tím ještě uzákoněn zákon o státní podpoře v nezaměstnanosti, musíme zcela otevřeně konstatovat, že schválením těchto zákonů byly učiněny významné kroky ke zvýšení sociální ochrany obyvatelstva, zejména pak k ochraně zaměstnanců. Nicméně, bylo by naivní si myslet, že situace dělnictva se po těchto zásazích výrazně zlepšila. Stále totiž převládala poměrně vysoká nezaměstnanost (tabulka č. 6), která již trvala zhruba pátým rokem. Výraznou změnu přinesla doba konjunktury, kterou datujeme zhruba do let 1924 – 1929, kdy hospodářství Československa dosáhlo vrcholu. Těmto letům také říkáme „zlatá léta“ a to zejména díky růstu všech odvětví československého hospodářství, ale nejen jeho.

V té době byla nezaměstnanost na nejmenší úrovni v historii prvorepublikového Československa a v sociální oblasti panovala relativní spokojenost. Bylo to zejména dobrou kondicí nejen průmyslového, ale i agrárního sektoru, které po poválečné krizi opět ožily a svojí produkci (zejména průmyslovou produkci) vyvážely do zahraničí. Československo bylo totiž zcela exportní zemí a všechny vlády tuto proexportní politiku všemi prostředky podporovaly. Dalšími programy vlády na stabilizaci zaměstnanosti byl obrovský program stavby bytů pro nižší střední vrstvy nebo v oblasti investiční činnosti to byla zejména výstavby silnic, elektrifikace celé země, výstavba železniční sítě či výstavba komunální (11).

Samozřejmě, že vše netrvalo věčně a dobrý růst se zastavil s počátkem hospodářské krize, která vznikla na burze v New Yorku, kde ze dne na den spadly akcie o několik desítek procent a tento trend pokračoval i v následujících týdnech. Krize, která se nakonec stala celosvětovou, musela zcela jistě dorazit i do Evropy a do Československa (33). Výhodou, dle mého názoru bylo, že krize do republiky přišla až zhruba o rok později a vláda se na tuto krizi mohla lépe připravit, nicméně velkou nevýhodou, na druhé straně bylo, že zde trvala zhruba o rok déle. Díky tomu, že jsme byli hlavně zemí exportní, nás krize samozřejmě musela zasáhnout více než ostatní. Dalo se vůbec něco

proti krizi dělat? To je otázka, která jistě zaměstnává již po několik desetiletí většinu odborníků, a to nejen historiků, ale rovněž odborníků na ekonomickou, politickou nebo sociální problematiku.

Na začátku krize se vládě poměrně dobře podařilo krizi oddálit (a to zejména vládními intervencemi a pomocí postiženým subjektům) ovšem její zásahy nebyly ve všech směrech dobré, a to byl jeden z důvodů, proč se krize u nás o něco déle prodloužila. Prvotním cílem vlády i většiny politické elity té doby, bylo udržet státní finance pod kontrolou a zbytečně jimi neplýtvat. Vláda se totiž zaměřila více na zachování financí než, aby své finanční rezervy uvolnila do sociální oblasti. Ovšem, můžeme dnes tuto volbu kritizovat? I přes tyto možné výtky nutno konstatovat, že vláda se opravdu snažila zmírnit utrpení pracujících např. pomocí peněžní podpory v nezaměstnanosti, formou poukázek, veřejně prospěšnými pracemi nebo tzv. vývařovkami pro nejchudší. Pokud by totiž vláda převedla většinu finančních zdrojů na vyplácení sociálních programů pro chudé, nezaměstnané a další sociální skupiny, mohlo se klidně stát, že v následujících měsících by stát pod tíhou krize zbankrotoval (11).

Koho tedy krize nejvíce ohrozila? Můžeme říci, že to byli nejen dělníci v průmyslových centrech, ale zejména zaměstnanci nejvíce poškozených odvětví, hlavně spotřebního průmyslu (porcelánky, sklárny, textilky atd.) a drobní rolníci, kteří již začátkem hospodářské krize doplatili na krizi v agrárním sektoru. Myslím, že k těmto profesím můžeme přiřadit i drobné řemeslníky či obchodníky, kteří byli závislí hlavně na sociální situaci zmíněných vrstev. Nejenže novodobá hospodářská krize vznikla opět ve Spojených státech a rozrostla se rovněž do celého světa včetně Evropy, ale její důsledky opět pocítily ty nejvíce sociálně ohrožené skupiny obyvatel.

Ovlivnila hospodářská krize 30. let rozsah intervencí státu do politiky zaměstnanosti? Můžu zcela přesvědčivě říci, že ano. Krize totiž přinesla nejen katastrofu hospodářskou, ale zejména změnila k horšímu, život drtivé většiny lidí. Rovněž si vynutila zásadní změnu vztahu státu k hospodářství jako celku. Největší změna se odehrála právě ve vztahu státu k politice zaměstnanosti, která představovala v době krize největší problém republiky. Veškeré státní intervence (od vydávání nových zákonů, vyhlášek a nařízení) byly soustředěny na záchranu nejen státních financí, ale

zejména na záchranu holé existence statisíců a miliónů rolníků, dělníků, řemeslníků a úředníků. Většina státních intervencí byla pouze dočasného či mimořádného charakteru, a to z důvodu momentálního zlepšení situace, nejen na straně zaměstnanců, ale i zaměstnavatelů. Státní intervence totiž poskytovaly výhody i podnikatelům a živnostníkům, aby i nadále ve svých podnicích udržovaly zaměstnance (byť uměle) a tím dále nerostla nezaměstnanost. Státní intervence do oblastí nezaměstnanosti by dle mého názoru nikdy nebyly provedeny tak obsáhle a nákladně pokud by naší republiku (i celý svět) nezasáhla tak vleklá a hluboká hospodářská krize. Tato krize ukázala, že stát musí pomáhat a starat se i o své nezaměstnané, jelikož právě zaměstnanost je jedním z nejdůležitějších hnacích motorů úspěchu státu.

Je také důležité poukázat na rozmach nejen pravicových radikálních stran, který byl dán špatnou sociální situací ve společnosti, ale ze stejného důvodu i rozmach stran levicových. Nutno si představit velkou chudobu, obrovskou bezmoc provázenou až zoufalstvím, která se upínala k projevům, které slibovaly nemožné pomocí radikálních (až neuskutečnitelných) slibů. Co se týče pravicového radikalismu, zde je nutné uvést Henleinovu stranu SDP, která působila zejména v pohraničí a získávala si stále větší oblibu **(19)**. Nicméně je žádoucí připustit, že v pohraničních oblastech republiky měla krize největší dopady, a to zejména v důsledku složení místního průmyslu (zejména šlo o textilní, sklářský) **(32)**. Co se týče levicového radikalismu, zde vyčnívala Komunistická strana Československa, která se zejména snažila organizovat stávky, jež většinou přecházely do velmi tvrdé konfrontace s vládní mocí tvořenou četnictvem (myslím tím např. stávky v Radotíně nebo na duchcovském mostě, kde se střílelo do dělnictva) **(11)**.

Pokud bychom se měli nad tímto vývojem zamyslet, můžeme v něm s dnešní dobou vidět určitou paralelu. Dnes, kdy jak doufám, hospodářská krize končí, jsme mohli rovněž vidět podobný vývoj, kdy, řekněme, ne zcela demokratické politické strany získávaly sympatie zejména vyvoláním sociálních nepokojů a vytvářením různorodých sociálních problémů. Problémy a příčiny krize jsou zde zatlačovány do pozadí a jako hlavním tématem těchto stran se stává např. soužití s národnostními menšinami, zaměstnávání a pobyt cizinců, vyvolávání nacionalistických hesel, demonstrace (kde

hlavním cílem je vyprovokování násilných střetů) nebo odklon od prvků demokracie s cílem zavést nový politický řád

Vhodné je se zde rovněž zmínit o počátcích sociálního zabezpečení na našem území, které vznikalo již za éry Rakouska-Uherska, pro které bylo vzorem von Bismarkovo Německo, ostatně jako pro všechny země té doby. V té době se zejména jednalo o zákon o úrazovém pojištění dělníků, o nemocenském pojištění dělníků, o bratrských pokladnách či vznik hornického pojištění, který byl důležitý zejména na území Předlitavska (označení pro české země v monarchii), kde se nacházely rozsáhlé uhelné pánve **(10)**. Zcela revoluční změnou, v oblasti sociální politiky nového státu, se stalo zřízení Ministerstva sociální péče. Vedle běžných činností, které pod ministerstvo spadaly (odbor péče o mládež, o ochranu dělnictva či bytovou péči) se vážným poválečným problémem v zemi staly statisíce válečných invalidů a poškozců, kteří se vraceli z front 1. světové války. To přinášelo veliký problém hlavně po stránce bytové, pracovní a finanční. Domů se vraceli rovněž legionáři z Ruska, Francie a Itálie a za jejich zásluhy „pro vlast“ jim byly slíbeny dalekosáhlé výhody (mluvilo se zde o tzv. trafikách) **(5)**. V polovině dvacátých let byla zákonem zavedena dovolená (bylo uzákoněno 6 dní); pokud byl ovšem zaměstnán dělník u zaměstnavatele více než 15 let, poté byl nárok na 8 dní. Z dnešního hlediska si nelze vůbec představit, že bychom byli schopni pracovat za stejných podmínek jako v oněch dvacátých letech. Ovšem z hlediska historického to byla podstatná změna, jelikož do té doby byla dovolená zcela v pravomoci zaměstnavatele. Další změnou byla kontrola o dodržování předpisů pracovních podmínek živnostenskou inspekcí a také stále vzrůstající podíl žen ve výrobních povoláních. Snad největším úspěchem vlády v sociálních otázkách během krize byla podpora v nezaměstnanosti, kdy stát šel cestou úprav v gentském systému a dle dalších novel stále zvyšoval státní příplatek na nezaměstnanost. Nešlo jen o zvyšování příplatku, ale velmi důležité bylo rovněž stálé prodloužování podpůrné doby **(1)**. Pokud se na tyto prvky státní podpory v nezaměstnanosti podívám dnešním pohledem, chápu je jako prvopočátky moderní politiky zaměstnanosti. Šlo samozřejmě o její prvopočátky, ovšem je zde vidět snaha státu pomoci v nejtěžších chvílích nejen zvýšením příspěvku, ale rovněž prodloužením podpůrné doby. Dále chci také upozornit

na zákon, kterým Ministerstvo sociální péče schválilo nárok na bezplatnou a povinnou činnost zprostředkovatelen práce, což dnes můžeme přirovnat k činnosti úřadu práce.

Velmi špatná situace byla v oblasti bytové politiky, jelikož nedostatek bytů ve velkých městech byl již od průmyslové revoluce. Bytová situace se během 1. světové války ještě více zhoršila a poválečná doba, zejména návrat válečných invalidů a veteránů, bytovou situaci uvrhla do zcela katastrofálního stavu. Po relativně lepší druhé polovině dvacátých let kdy výstavba pokračovala o něco lépe, vláda vyvolala velký program na stavbu bytů zejména pro nižší vrstvy obyvatelstva. Byť průmysl se na začátku hospodářské krize vyvíjel směrem dolů, bytová výstavba naopak rostla (zejména v letech 1930 – 31). I přesto byla bytová politika jedna z těch, kterou se nepodařilo během celé éry prvorepublikového Československa vyřešit (1).

Prvorepublikové Československo patřilo k předním státům, v oblasti sociální ochrany obyvatelstva a absolutní špičce v problematice sociálního zabezpečení, zejména co se týče úpravy pracovní doby.

6. Závěr

Tato práce měla za úkol popsat sociálně – politickou situaci v éře prvorepublikového Československa (tedy v období od vzniku republiky tj. roku 1918 až do roku 1938, kdy prvorepublikové Československo zaniklo vinou Mnichovského diktátu a následným obsazením Sudet).

Práce si stanovila jako hlavní cíl zmapovat významná sociálně-politická opatření v období prvorepublikového Československa. Dílčí cíle si stanovila dva, a to: zjištění státní intervence v rámci politiky zaměstnanosti v letech 1918 - 1938 a analyzovat klíčové faktory ovlivňující státní intervenci do sociální oblasti.

Výzkumnou otázkou se stala otázka, jak ovlivnila hospodářská krize 30. let 20. století rozsah intervencí státu do politiky zaměstnanosti.

V teoretické části, kterou jsem rozdělil na několik kapitol, jsem popsal první sociální zákony a výdobytky v Rakousko – Uherské monarchii, jakožto i neutěšené sociální poměry, které se odehrávaly na sklonku a po skončení 1. světové války. V další kapitole, jsem poté objasnil vznik nové Československé republiky a popsal zákonné normy, které bylo nutné přijmout, aby republika mohla existovat na mapě nové Evropy (např. recepční zákon, župní zákon, záborový zákon a další). V poslední kapitole teoretické části jsem popsal nejúspěšnější léta meziválečného Československa, kdy země překonala poválečnou hospodářskou krizi a začala prosperovat. V této úspěšné době začaly vlády zavádět zcela nové zákony v oblasti sociální politiky, která se dostávala do popředí a začala zaujímat stále důležitější roli.

Pro splnění obou cílů v rámci výzkumu, byla použita metoda kvalitativního šetření, přičemž při sběru dat byla použita metoda obsahové analýzy dokumentů. Předností zvoleného kvalitativního šetření bylo získávání podrobného popisu událostí, které měly naplnit cíle této práce. Při práci byly použity odborné publikace, které se zabývaly tematikou meziválečného Československa, tematikou sociální politiky (ať již obecně či přímo sociálním vývojem republiky) a politicko – hospodářskými problémy. Získaná data jsem analyzoval, poté použil a zpracoval do textu a do tabulek.

Ve výsledkové části mé práce jsem díky obsahové analýze z odborných publikací

popsal vznik zásadních sociálních zákonů a institucí. Dále pak zákonné normy, které měly dopad na meziválečnou politiku zaměstnanosti (zejména jde o zákon o státní podpoře v nezaměstnanosti, zákon o osmihodinové pracovní době, zákon o závodních výborech, vydání mzdových platebních sazebníků atd.). Hlavní výsledkovou částí je pak popis sociálně – politických opatření, kterými se vláda snažila zmírnit dopad hospodářské krize na obyvatelstvo republiky. Jednalo se především o zvýšení podpory v nezaměstnanosti, pořádání různých podpůrných akcí (mléčné akce, stravovací akce, jednorázové akce, obecně prospěšné práce, ošacovací akce atd.), vznik zprostředkovatelen práce, různé dobročinné sbírky či razantní státní zásahy do všech oblastí hospodářství. Zde jmenujme zejména zvýšení agrárních cel, zavedení obilného monopolu či zákon o státních monopolech, regulaci vývozu a dovozu zboží, nucenou kartelizaci průmyslových odvětví či zavedení obranných opatření.

Co se týče výzkumné otázky, zda hospodářská krize ovlivnila intervenci státu do politiky zaměstnanosti, můžeme zde zcela klidně odpovědět, že ano. Rozsah státních intervencí byl velmi široký, obsáhlý a různorodý. Jsou zde popsány státní opatření jako úprava gentského systému, vznik obilního monopolu, vznik vývozních úvěrů, podpory závodních provozů, státní investiční půjčky, vznik zprostředkovatelen práce nebo vznik pracovních táborů. Do doby vzniku hospodářské krize byly tyto státní intervence zcela nemyslitelné, hlavně proto, že politická elita státu neměla zájem na „mrhání“ velkého množství peněz jen pro jednu skupinu obyvatel a hlavní pozornost státu se orientovala jiným směrem.

Přínos mé práce vidím zejména v tom, že může posloužit jako komparační materiál pro odbornou diskuzi nad hospodářskou krizí na počátku 21. století. Pokud se totiž podíváme na obě hospodářské krize, můžeme pozorovat i některé paralely s krizí nedávno skončenou. Další využití výsledků mé práce pak vidím jako základní zdroj informací o vzniku a vytváření nejen sociálních zákonů nově vzniklé republiky, ale jako celé koncepce sociální politiky prvorepublikového Československa.

Závěrem bych chtěl ještě dodat, že bych byl velmi rád, kdyby má práce a zejména její výsledky, byly přínosem nejen pro širokou veřejnost, ale i pro studenty naší fakulty, kteří mají zájem dozvědět se o této problematice něco více.

7. Seznam použitých zdrojů

1. BARTOŠ, J. - TRAPL, M. *Československo 1918-1938*. 3. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc, 2001. ISBN 80-244-0267-X
2. BENEŠ, Z. A KOL. *Rozumět dějinám*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 80-86010-55-4
3. BĚLINA, P. A KOL. *Dějiny zemí Koruny české II*. Praha: PASEKA, 1992. ISBN 80-851-92-30-6
4. BĚLINA, P. A KOL. *Kronika Českých zemí*. Praha: Fortuna Print, 1999. ISBN 80-86 144-33-X
5. DEYL, Z. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*. Praha: Academia, 1985
6. ESTERKA, F. A KOL. *Demokratické principy vzniku Československa*. Praha: MO ČR-AVIS, 2001. ISBN 80-7278-107-3
7. HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7567-043-2
8. HOTMAR, J. *Zrození republiky 1914-1918*. Brno: STILUS, 2005. ISBN 80-903550-4-8
9. JANÁK, J. *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*. Brno, 1971
10. KAHOUN, V. A KOL. *Sociální zabezpečení*. Praha: TRITON, 2009. ISBN 978-80-7387-346-2
11. KÁRNÍK, Z. *České země v éře první republiky 1918-1938*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-030-6
12. KLIMEK, A. *Velké dějiny zemí Koruny české (svazek XIV. 1929-1938)*. Praha: PASEKA, 2002. ISBN 80-7185-425-5
13. KOCIAN, J. - PERNES, J. - TŮMA, O. A KOL. *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848-1989*. Brno: Barrister a Principal, 2004. ISBN 80-86598-87-X
14. KOVÁČ, D. *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-267-7
15. KRÁL, L. *Vznik Československé republiky*. Praha: MELANTRICH, 1985
16. LACINA, V. - SLEZÁK, L. *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha: Historický ústav, 1994. ISBN 80-85268-34-5

17. MATOUŠEK, S. *Vznik a vývoj společného státu Čechů a Slováků*. Praha: ACADEMIA, 1980
18. PACNER, K. *Československo ve zvláštních službách*. Praha: Themis, 2002. ISBN 80-7312-002-X
19. PASÁK, T. *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha: Práh, 1999. ISBN 80-7252-017-2
20. PEKAŘ, J. *Dějiny československé*. Praha: AGENTURA TIP Š, 1991. ISBN 80-900354-2-6
21. PELC, H. *Zdravotní stav obyvatelstva Československé republiky v jejím prvním desetiletí*. Praha, 1929
22. PEROUTKA, F. *Budování státu*. Praha: Lidové noviny, 3. vyd., 1991. ISBN 80-7106-040-2
23. POPP, I. *Podkarpatská Rus*. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-261-9
24. POTŮČEK, M. *Sociální politika*. 1. vyd. Praha: SLON, 1995. ISBN 80-85850-01-X
25. PUNCH, K. F. *Úspěšný návrh výzkumu*. Olomouc: UP Olomouc, 2008. ISBN 978-80-7367-468-7
26. RICHTER, K. *Bez démonů minulosti*. Praha: Rodiče, 2003. ISBN 80-86695-39-5
27. SCHELLE, K. *Vznik Československa 1918*. Ostrava: KEY Publishing, 2008. ISBN 978-7418-000-2
28. SCHELLE, K. SHELLEOVÁ, I. *Geschichte der tschechischen öffentlichen Verwaltung*. Norderstedt: Verlag GRIN, 2011. ISBN 978-3-640-79720-2
29. SEKANINA, M. *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století Československu a její východisko*. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-213-9
30. STRAUSS, A., - CORBINOVA, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: Albert a Podané ruce, 1999. ISBN 80-85834-60-X
31. STŘÍTECKÝ, J. K. *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*. Praha, 1971
32. ŠKRÁBEK, J. *Včerejší strach*. Praha: Vyšehrad, 2005. ISBN 80-7021-737-5C

33. TAUCHEN, J. - KYNCL, J. *Dopad hospodářské krize po roce 1929 na právní úpravu v Německu a USA*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, 2008. ISBN 978-80-248-1704-0
34. TOMEŠ, I. *Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Nakladatelství SOCIOKLUB, 2005. ISBN 80-86484-00-9
35. VEBER, V. A KOL. *Dějiny Rakouska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-491- 2
36. *80 let sociálního pojištění*. [online], [cit.2011-03-20]. Dostupné z : http://www.czcz.cz/NR/rdonlyres/5572A3BE-22CD-46D3-A31F-2BA0076C163/0/publikace_80 letSP.pdf
37. *Vznik ČSČK a co mu předcházelo*. [online], [cit.2011-02-22]. Dostupné z: <http://www.cervenkykriz.eu/cz/historievznik.aspx>
38. *Ročenka sociálně-pojišťovacích a zdravotních ústavů v Republice československé*. Praha: 1932.

8. Klíčová slova

1. prvorepublikové Československo
2. sociální politika
3. sociální zabezpečení
4. hospodářská krize
5. nezaměstnanost
6. sociálně - politická opatření

9. Přílohy

Seznam příloh:

Příloha 1: Hlavní výsledky do Poslanecké sněmovny v % odevzdaných hlasů

Příloha 2: Fotografie - Hlavní ústřední budova Ústřední sociální pojišťovny

Příloha 3: Fotografie - Legitimace zaměstnance ÚSP z roku 1930

Příloha 4: Fotografie – Vypomocné uskladnění evidenčních materiálů

Příloha 5: Fotografie – Původní strojová evidence pojištěnců v ÚSP v Praze

Příloha 1

Hlavní výsledky do Poslanecké sněmovny v % odevzdaných hlasů

Strana – volby:	1920	1925	1929	1935
Čs. soc. dem. děl.	25,7	8,9	13,0	12,6
Rep. zeměděľ. a malorol. (agrární)	13,6	13,7	15,0	14,3
Něm. soc. dem. děl.	11,1	5,8	6,9	3,6
Čes. nár. soc.	8,1	8,6	10,4	9,2
Čs. lidová	7,5	9,7	8,4	7,5
Čs. nár. dem. (v r.1935 Národ. sjednocení)	6,3	5,0	4,9	5,6
Něm. volební společenství	5,3	-	-	-
Něm. svaz zemědělců (agr.)	3,9	8,0	5,4	1,7
Hlinkova slov. lúdová	3,8	6,9	5,7	6,9
Něm. křesť. soc. lid.	2,5	4,4	4,7	2,0
Maď. a něm. křesť. soc.	2,2	1,4	-	-
Spojené strany něm. (blok něm. stran)	2,1	-	-	-
Čs. živn. obchod. středostav.	2,0	4,0	3,9	5,4
Maď. a něm. soc. dem.	1,8	-	-	-
Komunistická strana Československa	-	13,2	10,2	10,3
Něm. nacionální	-	3,4	2,6	-
Něm. nac. soc. děl.	-	2,4	2,8	-
Sudetoněmecká strana	-	-	-	15,2
Národní obec fašistická	-	-	-	2,0

Zdroj: (1)

Příloha 2

Hlavní ústřední budova Ústřední sociální pojišťovny

Hlavní úřední budova Ústřední sociální pojišťovny v Praze, dobová fotografie, kolem roku 1935

Zdroj: (36)

Příloha 3

Legitimace zaměstnance ÚSP z roku 1930

Legitimace zaměstnance Ústřední sociální pojišťovny z roku 1930

Zdroj: (36)

Příloha 4

Výpomocné uskladnění evidenčních materiálů

Výpomocné uskladnění evidenčních materiálů v dřevěných zásuvkách v ÚSP Praha, dobová fotografie, kolem roku 1935

Zdroj: (36)

Příloha 5

Původní strojová evidence pojištěnců v ÚSP v Praze

Původní strojová evidence pojištěnců v ÚSP Praha, dobová fotografie, kolem roku 1934

Zdroj: (36)